

Kőváry Zoltán

Sors, szabadság, létezés

Az „egzisztencialista” Szondi Lipót

A Szondi-reneszánsz dimenziói

A rendszerváltást követő évtizedekben Magyarországon megindult nemcsak Szondi Lipót és a Szondi-tanítványok műveinek kiadása, hanem a sorsanalízis újraértékelése is. Mivel Szondi klinikai módszerei – elsősorban ösztöndiagnosztikai tesztje – korábban is jól használhatónak bizonyultak, szükségessé vált annak felülvizsgálata, hogy a gyakorlat háttérében meghúzódó elméleti elgondolások mennyire kompatibilisek a modernebb pszichológiai törekvésekkel vagy a humán viselkedésbiológiai kutatások eredményeivel. Ez a „modernizálás” egyébként nem teljesen új keletű; a kísérleti ösztönteszt Mérei Ferenc (Mérei, 1974) által kidolgozott kétprofilos technikája ennek a törekvésnek egy korai megnyilvánulása. A kétprofilos próba – szemben az eredeti tízprofilos változattal – nem csupán Szondi sorsanalízisének keretein belül, hanem a korszerűbb klinikai pszichológia számára is alkalmazhatóvá tette a kísérleti ösztöndiagnosztika módszerét. Mérei azt várta a kétprofilos eljárástól, hogy az által a Szondi-teszt általánosabb értelemben is részévé válhat a hazai klinikai pszichodiagnosztikai gyakorlatnak.

A „valódi”, immár (majdnem) minden részletre kiterjedő újrafelfedezés azonban a 80-as, 90-es évekig váratott magára. Ez nyilvánvalóan szoros kapcsolatban áll a magyarországi politikai-társadalmi változásokkal, azonban nem független a

tudományos korszak az azon időszakokra jellemző kétirányú átalakulásától sem, amely pluralisztikusabbá tette a személyiségkutatásokat. Egyrészt fellendültek az emberi magatartás biológiai alapjaival foglalkozó kutatások (neurobiológia, humán-etológia, magatartásgenetika, lásd pl. Bereczkei, 1994; Bánki, 1995), emellett azonban a pszichológiában történt egy „narratív fordulat” is. Ez utóbbi ahhoz köthető, hogy a 80-as évektől kezdődően a pszichológusok számára világossá vált, miszerint az emberi lelki jelenségek jelentős része azok történeti kontextusa, illetve történeteszerű szerveződésének figyelembe vétele nélkül érthetetlen marad (Hargitai, 2007)¹. Részben ez utóbbi vonulathoz kapcsolódik² – időben is – a „humán tudományos” pszichológia (kiváltképp a pszichoanalízis) fokozódó érdeklődése a narratológia, illetve hermeneutika és a fenomenológia, általánosabb értelemben a „kontinentális” filozófia, mint episztemológiai alap iránt (Tobin, 1990; Orange, Stolorow és Atwood, 1998; Karterud, 1999; Rennie, 2007). Szondi sorsanalitikus elmélete sajátos módon e két tendencia, a „természettudományos” és a „humán tudományos” pszichológia (Walsh, Teo és Baydala, 2014) metszéspontjában helyezhető el.

A Szondi munkássága iránti megnövekedett érdeklődés nyomán számos eredeti szöveg, illetve a tanítványok által írt összefoglaló, ismertető vált hozzáférhetővé a hazai közönség számára. 1987-ben végre megjelent az első magyar nyelvű Szondi-könyv, a „Káin, a törvényszegő – Mózes, a törvényalkotó” (Szondi, 1987). A könyv bevezetőjét író Szondi-tanítvány, Benedek István ugyanebben az évben „Az ösztönök világa” című könyvében külön fejezetet szentelt mestere elméletének (Benedek, 1987)³, majd 1989-ben egy másik követő, Noszlopi László eredetileg 1947-es „Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika” (Noszlopi, 1989) című munkája látott napvilágot. A 90-es évektől aztán egymást érték a különféle újabb kiadványok. Részletesen foglalkozott a Szondi-iskola történetével Harmat Pál 1994-es könyve, a „Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis”, a *Thalassa* folyóirat (az *Imágó Budapest* elődje) pedig 1996-ban Szondi- Ferenczi számot jelentetett meg eredeti

¹ A történeti jelleg felfedezése azonban nem teljes mértékben a narratív pszichológia érdeme. Az 50-es évektől kezdve az egzisztencializmushoz és a pszichoanalízishez kötődő pszichológusok/pszichiáterek és filozófusok (Binswanger, Sartre) már hangsúlyozták ezt, lásd Kőváry, 2017.

² A narratív pszichológia és a fenomenológiai/hermeneutikai filozófia közötti konkrét kapcsolódást Paul Ricoeur munkássága jelenti, elsősorban a „narratív identitás” elmélete, lásd pl. Ricoeur, 2001.

³ Benedek – úttörő módon - már 1973-ban publikált egy két részes írást Szondiról, lásd Benedek, 1973.

Szondi-szövegekkel. Ugyanebben az évben jött ki a Szondi három alapvető tanulmányát tartalmazó „Ember és sors” (1996) (ez részben átfed a *Thalassában* publikált tanulmányokkal), illetve Lukács Dénes kötete, a „Szondi- Az ösztönprofilról az elméletig” (1996). Az évtized végére megélénkülő Szondi-kutatás vezető alakja, a pécsi egyetemhez kötődő Kiss Enikő 1999-ben állította össze elsődleges és másodlagos irodalmakból az Új Mandátum kiadó „Magyar Pantheon” sorozatának Szondi-kötetét „Szondi Lipót” címmel. A tendencia a 2000-es években folytatódott; 2007-ben egy monumentális, több mint 500 oldalas könyv jelent meg a teszt alkalmazásáról (Szondi, 2007), amit 2016-ban követett Lukács Dénes „modernizált” verziója (Lukács, 2016).

E kiadványok megjelentetése mellett a 80-as évek végétől megindult Szondi Lipót komplex munkásságának már említett újraértelmezése is. Hargitai Rita (Hargitai, 2008) nyomán a következő csomópontok jelölhetők ki a revíziós folyamatokon belül:

- (1) A Szondi-teszt pszichometriai felülvizsgálata (Vargha András munkássága)
- (2) A Szondi-teszt működési elvei a korszerű arcfelismerési és számítógépes képfeldolgozási kutatások fényében (Révész György, Feldmann Ádám vizsgálatai)
- (3) Szondi viselkedésbiológiai-örökléstan felvetéseinek összevetése a modern magatartásgenetika és evolúciós biológia/pszichológia eredményeivel (Czeizel Endre és Bereczkei Tamás nyomán)
- (4) Szondi elmélete a modern temperamentum- és karakterkutatások tükrében (Kiss Enikő munkásságában)
- (5) A „sorspszichológia” és a mai narratív pszichológia viszonyának tisztázása (Hargitai Rita saját kutatásai)

Ezek a kortárs revíziós folyamatok azonban nem érintnek egy fontos aspektust, mégpedig azt, hogy Szondi elméletének van egy markáns filozófiai, etikai és valláslélektani rétege, ami nélkül a koncepció egészének értelmezése egyoldalú marad. Kiss Enikő szerteágazó munkássága (Kiss, 1999a, 1999b, 2007) szerencsére kiterjedt erre a területre is, ám – ahogyan azt például a 2017-es Budapesten rendezett

nemzetközi Szondi-konferencia programja⁴ is tükrözi –, ez a dimenzió sajnálatos módon kezd teljesen a háttérbe szorulni a Szondival kapcsolatos mai diskurzusokban. Ez egyébként az egész 21. századi pszichológiában is megfigyelhető, pontosabban az tapasztalható, hogy az ezeket a témákat felvállaló aktuálisabb irányzatok (pozitív pszichológia, transzperszonális pszichológia) az európai, „kontinentális” hagyományok helyett inkább a felszínebb amerikai pragmatizmus szellemében nyúlnak e témákhoz. Szondi Lipót mai követőinek jelentős részét is sokkal inkább foglalkoztatja az, hogy az elméletet és a gyakorlatot tematikailag és módszertanilag a jelen kor (sokszor egyoldalúan pragmatista, redukcionista, sőt időnként szcientista) tudományos elvárásaihoz igazítsák⁵.

Ez egyébként nem meglepő, hiszen az egész 21. századi pszichológiát erőteljesen meghatározza a szcientizmus és a pragmatizmus irányába történő hangsúlyeltolódás, ami a popularizációval egyetemben jelentős dimenzióvesztéssel, elsekélyesedéssel fenyegeti a lélektan tudományát (Kőváry, 2017). Ez a technikai-fogyasztói kulturális hatások érvényesülése mellett nagymértékben kapcsolható a pszichológia sok esetben jelentős „szcientista önfélreértéséhez”⁶ is. Ez Yanchar és Hill (Yanchar és Hill, 2003) szerint arra vezethető vissza, hogy a legitimáció vágya miatt a természettudományos/pozitivisták módszerekhez kezdettől fogva kényszeresen ragaszkodó akadémikus pszichológia ezzel a törekvéssel egy, a módszertannal implicite együtt járó ontológiai alapfeltevést, a kartéziánus materializmust tette saját, sosem felülvizsgált kiindulópontjává⁷. Ez utóbbi szerint az elme működése egyenlő az agy mechanikus működésével, amelynek megismerése érdekében a szervet izoláltan, önmagában kell vizsgálni (Gallagher és Zahavi, 2008). Szondi maga is rendkívül szűklátókörűnek tartotta az akadémiai pszichológiát (Bürgi-Meyer, 1994, 1996); a sors fintora volna, ha elmélete épp az ehhez való igazítás nyomán vesztené el sajátos komplexitását. Tanulmányomban ezzel az „elveszett” dimenzióval, pontosabban a

⁴ <http://szondialapitvany.hu/phocadownload/abstracts2017.pdf> 2008. 02. 03.

⁵ Ennek az egyik jele például, hogy Lukács Dénes (Lukács, 2016) megkísérelte Szondi sajátos terminológiáját „érthető fogalmakkal” helyettesíteni, ami elfogadható törekvés, ha ez hosszú távon nem érinti negatívan a sorsanalízis komplexitását és nélkülözhetetlen filozófiai beágyazottságát.

⁶ A „szcientista önfélreértés” kifejezést Jürgen Habermas (Habermas, 1968) használta a freudi pszichoanalízissel kapcsolatban.

⁷ A pszichológia tehát a kezdetektől fogva nem vette komolyan Husserl (Husserl, 1910-11) – többek közt a „naturalista” kísérleti pszichológiára irányuló - kritikai megjegyzését, miszerint a kutatási módszereket a tárgy természetéhez kell igazítani, nem előzetes ideálokhoz.

filozófiai aspektusokkal foglalkozom, ezek kidomborításával pedig a komplexitás megőrzése mellett érvelek. Úgy vélem egyébként, hogy ez nem csak a Szondi-hagyomány, hanem az egész tudomány jövője szempontjából kulcsfontosságú kérdés.

Szondi és az egzisztencializmus kapcsolódási pontjai

Szondi Lipót filozófiával és egzisztencializmussal való kapcsolata, ha nem is túl gyakran hangsúlyozott, de alapvetően azért ismert jelenség. Kiss Enikő „Sorsanalízis és egzisztencialista filozófiák” című tanulmányában (Kiss, 1999a) utal arra, hogy Szondi Lipót – főként munkássága második világháború utáni, „újanankológiai” szakaszában – a választás, illetve a szabadság problémájának középpontba helyezésével hasonló kérdések felvetéséhez jutott el, mint az egzisztencializmus legfontosabb előfutára, Sören Kierkegaard, illetve Szondi saját korának német egzisztencialista filozófusai, Martin Heidegger⁸ és Karl Jaspers. Elemzésében ennek megfelelően Kiss Enikő a magyar sorsanalitikus választással és szabadsággal kapcsolatos elméleti elgondolásait, fogalmait veti össze Kierkegaard, Heidegger, illetve Jean-Paul Sartre eszméivel – a vonatkozó szövegrészek párhuzamos felidézése és értelmezése segítségével. Az elméleti és eszmetörténeti jellegű megközelítésen túl – vagyis a tematikai átfedések megállapítása, a hasonlóságok és különbségek kimutatása mellett – véleményem szerint érdemes egy részletesebb rekonstrukcióval is megpróbálkozni, ami az ide kapcsolódó szövegek tartalmán túl figyelembe vesz fontos kontextuális tényezőket is. Az általam vizsgált kapcsolódási pontok a következők: (1) a svájci kulturális közeg, (2) a (Szondi számára) kortárs egzisztenciális filozófiák közvetlen hatása, (3) az ugyancsak kortárs egzisztenciális pszichológia/pszichiátria közvetlen hatása, az elődök közül pedig (4) Dosztojevszkij illetve (5) Kierkegaard munkássága. Az ezekre vonatkozó alábbi elemzéseimet inkább problémafelvetésnek szánom, mivel a felmerülő kérdések megnyugtató tisztázása további részletes és hosszadalmas kutatásokat igényel.

⁸ Heidegger esetében egyes szakértők szerint nem teljesen indokolt egzisztencializmusról beszélni, lásd pl. Aho, 2003. Az erre vonatkozó ellenvetések egyik lényegi eleme, hogy a heideggeri fundamentális ontológia az egzisztencializmussal szemben a létezésre (ontológiai) és nem a létezőre (ontikus) koncentrál.

Svájc

Először is rendkívül fontos történeti – kulturális kontextuális tényező, hogy Szondi élete és munkássága 1944-től Svájcra kötődik (Bürgi-Meyer, 1994). Ebben az időszakban itt élt és dolgozott a rá kétségtelenül nagy hatást gyakorló Carl Gustav Jung mellett a Jung-tanítvány Alphonse Maeder, aki Jung mellett az egzisztencialista Martin Buberrel is közeli kapcsolatban állt (lásd később), valamint a Daseinanalízis két meghatározó figurája, Ludwig Binswanger és Medard Boss is (Condrau, 2013). Ezen túl 1948-tól 1969-ben bekövetkezett haláláig szintén Svájcban, egész pontosan Bazelben tevékenykedett Karl Jaspers is, aki korai, ám nagy hatású pszichiátriai tevékenységét követően váltott az egzisztenciális filozófia irányába (Jaspers, 1977). Szondi tehát évtizedeket töltött egy olyan kulturális közegben, ahol az egzisztenciális, illetve fenomenológiai-hermeneutikai szemlélet jelentős képviselői munkálkodtak, és legtöbbjüket idézi is írásaiban (ezekre lentebb részletesebben is kitérek). Arra vonatkozóan azonban nincs adat a zürichi Szondi Intézet dokumentumai közt, hogy személyes kapcsolatot tartott volna fent bármelyikükkel⁹, kivéve Jungot, akivel a viszonya – Kerényi Magda szerint – „bensőséges volt” (Bürgi-Meyer, 1996). Felettébb figyelemre méltó azonban, hogy Szondi ezen, svájci periódusában tért át az ún. „óanankológiai” felfogásról az „újanankológiaiakra”¹⁰. Ez azt jelenti, a családi tudattalan által (genetikailag) meghatározott óanankológiai „kényszersors” fogalmát kiegészítette az újanankológiai „választott sors” aspektusával. E szerint „az egyén számtalan egzisztencialehetőséggel rendelkezik, s az én¹¹ tudatosan, szabadon dönthet egyik vagy másik egzisztencialehetőség választása mellett” (Gyöngyösiné Kiss, 1999b, 19.). A választott sors lényegi sajátosságait leíró fogalmak – egzisztencialehetőségek, szabadság és választás – közvetlenül utalnak az egzisztenciális felfogásra.

Szondi „egzisztenciális” fordulatának a legfőbb személyes indítékai feltehetően a második világháború és a holocaust sokkja, a bergen-belseni koncentrációs táborban

⁹ A tanulmány megírásának idején nem volt lehetőségem arra, hogy Zürichbe utazzak áttekinteni a hagyatékot. Ebben egy magyar származású svájci barátom, Victor Varga volt segítségemre, aki útmutatásaim alapján és Alois Altenweger intézetvezető (Szondi Intézet – Lehr- und Forschungsinstitut für Schicksalpsychologie und Allgemeinen Tiefenpsychologie, Zürich) támogatásával áttanulmányozta Szondi mintegy 120 levelét és ottani könyvtárát, amiért hálával tartozom nekik.

¹⁰ Anankológia Szondinál a sorssal (ananké) foglalkozó tudomány.

¹¹ Ugyanebben az időszakban kerül pszichológiai gondolkodásának középpontjába az én, ami nem független a pszichoanalízis 20. századi alakulásától, az ego-pszichológia népszerűvé válásától (Gyöngyösiné Kiss, 1999b).

elszenvedett tapasztalatok hatásai és az emigráció (Harmat, 1994) lehettek. Ez a megrázó periódus olyan „határhelyzetet” (Jaspers, 2008) jelenthetett számára, amely világnézeti állásfoglalásra, gondolkodásának újraértékelésére készítette. „Az emberiség történetében nem volt még egy olyan korszak – írja Szondi az itthon maradottakhoz szóló első, Svájc-ból írt levelében¹² – amelyben a sors kérdése olyan elemi erővel tört volna ki minden gondolkodóból és minden kontemplálóból, mint napjainkban.” Nem biztos azonban, hogy az újanankológiai perspektíva ebben a formában jött volna létre a Szondit ért közvetlen és közvetett egzisztencialista hatások nélkül, amelyek segíthettek neki abban, hogy benyomásait, tapasztalatait megfelelő formába öntesse és összeegyeztesse korábbi elgondolásaival. A levelek mellett Karl Bürigi-Meyer Szondi svájci periódusát bemutató tanulmányában (Bürigi-Meyer, 1994) sincs arra vonatkozó utalás, hogy a hatás befogadása során Szondi személyes kapcsolatba került volna Binswangerrel, Bossal vagy Jaspers-szel. Bürigi-Meyer cikkében – amely nyomon követi nem csak Szondi életének, de munkásságának alakulását is – teljesen elmarad ennek a nyilvánvaló egzisztencialista hatásnak az említése, annak ellenére, hogy Szondi tanulmányai feketén-fehéren tükrözik ezeket az inspirációkat. Ez a hiány talán egy hasonló tendenciát tükröz, mint amit a bevezetőben a Szondi-renaisszánszal kapcsolatban említettem.

Egzisztenciális filozófia és fenomenológia

Szondi Lipót tájékozottsága és olvasottsága egészen elképesztő mértékű volt. Az orvosi, pszichiátriai és pszichológiai szakirodalom mellett beható irodalmi, filozófiai és teológiai ismeretekkel bírt; nem véletlen, hogy a louvain-i katolikus egyetem díszdoktorrá avatta (Harmat, 1994). Filozófiai érdeklődése már hazai időszakában is igen jelentős volt. „Mindig meglepett – írja Benedek István –, hogy a legmodernebb orvoslélektani kutatás közepette a hindu Aranyaka-Upanishadot, Platon Lakomáját és főként a Bibliát olvassa – és nemcsak olvassa, hanem közvetlen összefüggést is talál a maga munkája és az ókori szellem között. Ezeknek az összefüggéseknek számos nyomát lehet találni a könyveiben...” (Benedek, 1973b, 96-97.). Ez az érdeklődés

¹² A levelet a *Lélekelemzés* folyóirat 2018-as tavaszi számában publikálja Narancsik Gabriella.

később, „újanankológiai” korszakában tovább bővült 20. századi szerzők irányába. Ekkor született elméleti tanulmányaiban (Szondi, 1954, 1956, 1963, 1968) konkrétan idéz az egzisztencialista filozófiához tartozó szerzőket; Martin Heideggert, Karl Jasperst, az egzisztencializmust messzemenőig meghatározó, a fenomenológiai irányzatot megalapító Edmund Husserlt, valamint a Heidegger és Husserl követő Karl Löwith-et is. Szondi írásaiban az egzisztencialista és fenomenológus filozófusok mellett felbukkan még Henri Bergson, Wilhelm Dilthey, Hegel, Arisztotelész, Franz Brentano, Spinoza, Immanuel Kant, Friedrich Schleiermacher és Ludwig Klages neve is, az egyik tanulmányban (Szondi, 1968) pedig Arthur Schopenhauer örökléssel kapcsolatos téziseit elemzi hosszabban. Az alábbiakban részletesebben is kitérek az egzisztencialista-fenomenológus szerzők és Szondi közvetlen szellemi kapcsolatára.

Martin Heidegger

Jelen tanulmány kereteit és a szerző kompetenciáját meghaladná annak a – bármilyen rövid – megtárgyalása, hogy mi mindent jelentett és jelent Heidegger munkássága az egzisztencializmus, a filozófia egésze, illetve a pszichológia/pszichoterápia számára. A tanulmány témája szempontjából elég annyit megemlíteni, hogy többek közt Heidegger eszméi ösztönözték Ludwig Binswangert a Daseinanalízis létrehozására (Condrau, 2013, 2017), és az irányzat másik kiemelkedő alakja, Medard Boss meghívására tartotta a filozófus 1959 és 69 közt Svájcban híres „Zollikoni szemináriumait” (Heidegger, 1993). Heidegger pszichológiai hatása nyelvezetének nem mindennapi komplikáltsága ellenére nem korlátozódott Európára, és az Egyesült Államokban is lettek követői (Stolorow, 2011). Szondi és Heidegger gondolatainak párhuzamait Kiss Enikő elemezte 1999-es, már említett cikkében. Ebben a szerző kitér arra, hogy az egzisztencialista filozófia egyik alapkonceptiója, a választás fontossága Szondi „újanankológiai” elméletében is központi jelentőségű, azzal a különbséggel, hogy Heideggernél (és Sartre-nál) a választás tudatos aktus, míg Szondinál a választást részben a (családi) tudattalan (kényszersors), részben az én (választott sors) határozza meg. A másik különbség Kiss Enikő szerint az, hogy Heidegger lényegében pesszimista választ ad arra a kérdésre, hogy hova vezet az ember útja, míg Szondinál a

transzcendencia és a participáció lehetőséget nyújt arra, hogy elérje „az emberlét végső birodalmát” (Gyöngyösiné Kiss, 1999a, 264.).

A gondolati párhuzamok és különbségek megléte mellett azonban jelentős tényként kell számon tartanunk azt is, hogy Szondi tanulmányaiban többször áttételesen és közvetlenül is utal Heideggerre. A filozófus tanai áttételesen Binswanger elgondolásainak ismertetésekor (pl. Szondi, 1963, 114.) bukkannak fel Szondinál, a közvetlen idézetek pedig mind Heidegger alapművéből, a „Lét és idő”-ből valók. Fontos adalék azonban, hogy a zürichi Szondi Intézetben őrzött könyvei közt szerepelnek az „Aus der Ehrfarung des Denkens”, az „Identität und Differenz” és a „Satz vom Grund” című Heidegger- munkák is¹³. Két idézet található „Az emberré válás útja” (1963) című tanulmányban, egy a „Szabadság és kényszer az ember sorsában” (1968), míg a „Káin a törvénszegő- Mózes a törvényalkotó” (1973-78) című Szondi-könyv Káinról szóló részében további három bukkán fel. Ez utóbbiban az első idézet (i.m. 49.) lényegében megismétli azt az eszmefuttatást, ami „Az emberré válás útja”-nak elején található (lásd alább), a másik kettő (i.m. 152.) pedig Heideggernek a létezés „hangoltságával” kapcsolatos megállapításait citálja. Utóbbiaknál jelentősebbnek tűnik „Az emberré válás útja”, mivel Szondi itt rögtön az első oldalon felidézi, hogyan próbált Heidegger az ember lényegére vonatkozó „Ki az ember?” kérdésre válaszolni a „magán-kívül-állás” formulájával (Szondi, 1963, 87.). (Alább Karl Löwith-tel kapcsolatban kitérek majd arra, hogy miben látja a különbséget Szondi az egzisztencialista filozófia és a sorsanalízis ezzel kapcsolatos felfogása közt.) A hosszú tanulmány végén Szondi visszatér Heideggerhez (Szondi, 1963, 119.), aki szerint a halálra irányuló lét határozza meg a jelenvalólét történetiségét, kijelölve az emberré válás lehetőségének végső határait. Szondi ezzel nem tud azonosulni, szerinte „ez a tan a jelenvalólét és a sors halált kereső szándékát illetően túlzottan is általánosítja az ember egy extrém létformáját” (Szondi, 1963, 119.).

A „Szabadság és kényszer az ember sorsában” (1968) című írásban a sorsanalízis atyja a családi tudattalanból eredő örökölt sorslehetőségekről értekezve utal Heideggerre. Szondi úgy véli, ezek a sorslehetőségek pszichológiai szempontból az

¹³ Az erre vonatkozó forrást lásd a 9. lábjegyzetben.

ősök tudattalanul megnyilvánuló törekvéseiként azonosíthatók, filozófiailag pedig az ismétlés jelenségéhez tartoznak. Ez utóbbi azért is fontos téma, mert „ismétlési kényszer” formájában a pszichoanalízis elméletében is fontos szerepet játszik (Freud, 1920). „Az ismétlés – idézi ennek kapcsán Szondi Heideggert – a kifejezett áthagyományozás, vagyis visszatérés a jelen-volt jelenvaló létlehetőségeibe” (Szondi, 1968, 72.)¹⁴. A „Lét és idő” (Heidegger, 1927) azon fejezetében, ahol ez az idézet található (74. §. *A történetiség alapszerkezete*, 614-620.) Heidegger a sorsról (!) értekezik, és a következőképp definiálja azt: „Sorsnak nevezzük a jelenvalólétnek a tulajdonképpeni elhatározottságban rejlő eredendő történését, amelyben a jelenvalólét – nyitottan a halálra – egy öröklött, de egyszersmind választott lehetőségben önmagára *hagyatkozik*” (im. 616.). A sors általa meghatározott szerkezete teljesen lefedi Szondi újanankológiai elgondolásait a kényszersorsról („öröklött”), a választott sorsról („választott lehetőség”) és a személyes, szabad választásról („önmagára hagyatkozik”). Vajon milyen viszonyban állhat egymással Heidegger 1927-es tézise és a Heideggert jól ismerő Szondi 1944 utáni elmélete? Kérdéses, hogy Szondinál mikortól beszélhetünk Heidegger konkrét, közvetlen hatásáról, de valószínűbb, hogy csak a svájci periódustól. Az 1944 előtti magyarországi Szondi-kör néhány oszlopos tagja (Noszlopi László, Zemplén György) a 30-as évektől kezdődően azonban már reflektált Heidegger munkásságára (Noszlopi, 1937; Zemplén, 1943). Noszlopi 1937-es, „A világnézetek lélektana” című könyvében (1937) például Heidegger igen gyakran idézett szerző, ezért elképzelhetetlen, hogy a kör megbeszélésein ez egyáltalán ne került volna szóba. Noszlopi (és Zemplén) lehetséges hatásának a kérdésére később Kierkegaard-dal kapcsolatban még visszatérek.

Karl Jaspers

Szondi a „Szabadság és kényszer az ember sorsában” (1968) című tanulmányában többször utal Karl Jaspersre, a szakirodalom-jegyzék alapján az „Általános pszichopatológia” szerzőjeként, tehát nem későbbi, filozófiai művei nyomán. Jaspers

¹⁴ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az ismétlés Kierkegaard „Vagy-vagy” utáni korszaka első könyvének témája (Kierkegaard, 1943). Pálfalusi Zsolt filozófus szerint (személyes közlés) Heidegger egész ismétléssel kapcsolatos koncepcióját innen, illetve „A szorongás fogalma” című Kierkegaard-műből (1844) emelte át anélkül, hogy erre konkrétan utalt volna.

– mint az köztudott – filozófussá válása előtt pszichiáter volt és pszichológiából doktorált (Jaspers, 1977). A Szondi által idézett „Általános pszichopatológia” című híres mű azonban korántsem nélkülözi a jelentős filozófiai vonatkozásokat; Hamvas Béla szerint Jaspers „alapokat megvető filozófiai műve is ez” (Hamvas, 1987, 44.). Bár a szakirodalom Ludwig Binswangernek és Eugene Minkowskinek tulajdonítja a fenomenológia bevezetését a pszichiátriába az 1920-as évektől kezdődően (Condrau, 2013), Jaspers ebben az először 1913-ban megjelent művében már utal a husserli fenomenológia és a Dilthey-féle megértő lélektan nélkülözhetetlenségére a pszichopatológiai kutatásban¹⁵. Módszertani-szemléleti újításainak bevezetéséhez, írja, az ösztönzést nem saját akkori szaktudományától, hanem filozófusoktól kapta (1977, 24.). Hogyan kapcsolódott Szondi Lipót Jaspers filozófiai-lélektani elgondolásaihoz? Szondi szerint a lelki életet ellentétpólusok határozzák meg; a különféle ellentétes lélektani törekvések (mindenhatóság-tehetetlenség, tudatos-tudattalan, stb.) közti dialektikus kapcsolatlehetőségek tipizálását (átcsapás, szintézis, kizárás) bevállása szerint „Karl Jaspers fejtegetéseire támaszkodva” írta le (Szondi, 1968, 86.)¹⁶ Az én feladata, hogy válasszon, közvetítsen, hidat építsen e pólusok közt (Pontifex Én); a sorsanalízis választásfogalma azonban Szondi szerint már tágabb értelmű, mint ahogyan azt Jaspers megfogalmazza. Jaspersnél a választás „a dialektikának csak az a módja, amelynél az ember a vagy-vagy helyzete előtt áll”, míg Szondinál a „szabad, egotróp választás kritériumai... tágabb értelemben foghatók fel” (Szondi, 1968, 86.). A filozófiai ihletésű pszichopatológián túl Szondi Jaspers világnézet-pszichológiájára (ami fontos kiindulópont volt az ugyanezzel a témával foglalkozó, már említett Szondi-tanítvány, Noszlopi László számára, lásd 1937), valamint későbbi egzisztenciálfilozófiájára nem reflektál az általam olvasott tanulmányokban¹⁷.

¹⁵ A filozófia és a lélektan elválaszthatatlanságát tükrözi, hogy – miként Jaspers is utal rá – Husserl és Dilthey is kezdetben “leíró pszichológiaként” aposztrofálta módszertanát, amiből csak később lett fenomenológia és hermeneutika.

¹⁶ Ezek az ellentétek Jaspers (2008) későbbi filozófiájában az emberi lét antinomikus strukturájának elgondolása formájában jelennek meg, amely antinómiákat nem lehet logikailag megoldani, csak választási aktusok formájában.

¹⁷ Jaspers lélektanból indult filozófiájának tudományos pszichológiai párhuzamát magyar szerzők, Lénárd Ferenc (1947) és Hamvas Béla (1987) egy másik, Szondi által gyakran idézett mélylélektani iskola megalapítójában, C. G. Jungban látja. Hamvas (1987, 46.) szerint például amit Jaspers „egzisztenciának” nevez, az Jungnál a „Selbst”. Bár a jungi hatás egyértelmű Szondinál, a jungi Selbst és a Szondi-féle Pontifex Én nem feleltethető meg egymásnak maradéktalanul. A Selbst elérése Jung szerint az individuáció célja; ám Szondinál az individuáció mint végső cél a nárcizmusban való megrekedést jelenti (1963). Nála az emberré válás a „homo

Edmund Husserl

Edmund Husserl egzisztencialista filozófiára (és a filozófia egészére) valamint pszichológiára gyakorolt hatása Heideggerhez hasonlóan elképesztően sokrétű és a mai napig tart (sőt az utóbbi időben még fokozódik is, lásd pl. Gallagher és Zahavi, 2008; Szummer, 2011). Ennek bemutatása ugyancsak nem képezheti e tanulmány célját. Arra fentebb utaltam, hogy Jaspers filozófiáját megalapozó pszichopatológiai kutatásai során részben Husserltől ihletve indult el saját útján, Binswanger esetében pedig már a Heidegger-hatást megelőzően beszélhetünk Husserl-befolyásról, hiszen Binswanger 1922-ben Minkowski szkizofrénia-tanulmányai nyomán figyelt fel a fenomenológiára, amikor még híre-hamva nem volt a „Lét és idő”-nek (Condrau, 2013). Szondinál többször felbukkan Husserl neve a binswanger-i létanalízis ismertetésénél és kritikájánál (lásd alább), az „Ember és sors” című tanulmányt (Szondi, 1954) viszont kifejezetten Husserl szellemében zárja, tehát alkalmazza is Husserl szemléletét, mint módszert. A tanulmány III. részének címe ugyanis a következő: „A sors fenomenológiája: sorsradikálék és sorskörök” (Szondi, 1954, 39-41.). Ebben Szondi utal arra, hogy bár a sors egészséges mivolta épp annak változtathatóságától és az „örök úton-lenni-tudástól” függ, mégis fontos, hogy „a husserli megközelítésben a fenomenológiai redukció által a tiszta, immanens sorsradikálékot és sorsköröket meghatározzuk” (Szondi, 1954, 39.). Ennek a nehézsége Szondi szerint abban rejlik, hogy egyrészt a sors folyton változik, másrészt az azt befolyásoló tényezők egyúttal részesei is a sorsnak. Ezen az segít, írja, ha a felhasználjuk a husserli eljárást, amihez a sors gyökérfaktorait „eidetikusán kell szemlélnünk” (Szondi, 1954, 40.). Példaként a *h* sorsradikálék különféle, szerteágazó megnyilvánulási formáit említi, amiből az eidetikus redukció nyomán lehetséges „kivonni” a változatlan lényegét, aminek nyomán „az ösztönradikálék eidetikus, teljes mértékben adott sorsradikálékká” válnak (Szondi, 1954, 41.). Alább majd részletesebben szólok Szondi és Binswanger megközelítésének viszonyáról, azonban

individuator”-on túl a „homo elector”, „liberator” és „humanizátor” szintjének elérését is magába foglalja, így a Pontifex Ént a Selbstnél tágabb fogalomnak kell tartanunk.

itt mindenképp meg kell azt említeni azt, hogy a fenomenológiai módszer, amit Szondi a sorsradikálék meghatározásánál alkalmaz, megegyezik Binswanger eljárásával, hiszen ő az általa „egzisztenciaátalakulásoknak” nevezett (klinikai) jelenségeket ugyancsak a husserli elgondolások alapján ábrázolta (Szondi, 1956, 121.). Mivel a fentiek nyomán kijelenthető, hogy Husserl felfogása közvetlenül befolyásolta Szondi kutatási módszerét, így összességében jogosabb „Szondi és az egzisztencializmus” helyett „Szondi és az egzisztenciális-fenomenológiai hagyomány”-ról beszélni.

Karl Löwith

Karl Löwith, Husserl és Heidegger tanítványa „Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei” (1949) című alapműve mellett Nietzsche-szakértőként is ismert (1935). Szondi Löwith-et Heideggerrel egyetemben idézi „Az emberré válás útja” című írása első oldalán, ahol a „Mi az ember” kérdésre vonatkozó „egzisztencialista” válaszokat mutatja be. „Joggal állapítja meg Karl Löwith – írja Szondi –, hogy ’az a meggyőződés, miszerint az emberi természet mindig ugyanaz marad, egy régen túlhaladott naturalizmusba való korszerűtlen visszatérést jelent a modern, történetileg megalapozott történelmi gondolkodás számára.’ Löwith itt Dilthey historizmusára utal, ami szerint az ’emberi típus’ a történelem folyamán ’felolvad’” (Szondi, 1963, 87.). Hogy Szondi itt pontosan Löwith és Dilthey melyik munkáját idézi, az a tanulmányból nem derül ki. Amikor Heidegger és Löwith nyomán összegzi az egzisztencialista filozófia álláspontját – szembeállítva a szerinte „egy teljesen ellentétes nézőpontból” közelítő mélylélektan perspektívájával – akkor az előbbi jellemzőjének azt tartja, hogy az embert a létezés alapján próbálja meghatározni logikai úton, míg a mélylélektan a „valamivé válás alapján” próbál közeledni „ontogenetikus úton” (Szondi, 1963, 88.). Ezen a ponton részben vitába kell szállnunk Szondival; ugyanis míg az egyedi személyiségfejlődés középpontba helyezése valóban a mélylélektan érdeme, addig a „valamivé válás” ugyanúgy központi jelentőségű az egzisztenciális filozófia számára is. Ezt a kérdést lentebb Kierkegaard nyomán még érinteni fogom.

Egzisztenciális pszichológia és terápiás gyakorlat

Szondi írásaiban nem csak filozófusokat idéz, hanem úgy tűnik, az egész korabeli, egzisztencializmusból és fenomenológiából kiinduló pszichiátriai/ pszichológiai szakirodalmat ismerte. Ahogy fentebb már utaltam rá, „Az emberré válás útja” című tanulmányában (Szondi, 1963) egy konkrét alfejezetet szentel a sorsanalízis és a Ludwig Binswanger-féle létanalízis összevetésének („A jelenvalólét analízise. Analízis a psziché ’bennefoglaltatásával’”, Szondi, 1963, 113-114.); ugyancsak egy oldalt szentel Binswanger „létezésanalízisének” az „A mélylélektan integrációja” című tanulmányában (Szondi, 1968, 121.) (A két ismertetés lényegi módon nem különbözik egymástól.) Már arról is volt részben szó, hogy Binswanger volt az első pszichiáter, aki – a természettudományos előfeltevésektől eltávolodva – Freud, Husserl és Heidegger (Condrau, 2013), valamint Kierkegaard (Basso, 2011) alapján igyekezett egy, a tárgya valódi adottságainak megfelelő pszichológiai-pszichoterápiás elméletet kialakítani, noha fentebb láttuk, hogy Jaspers bizonyos törekvései elvileg időben megelőzték Binswanger kísérleteit. Szondi a Binswanger-féle létanalízist és saját sorsanalízisét hasonló tudományos háttérből eredezteti. Ennek lényege véleménye szerint abban áll, hogy a freudi pszichoanalízis és a jungi analitikus pszichológia, e „két monisztikus gondolkodásmód harcában – természet a szellem ellen és kauzalitás a finalitás ellen – maga az emberi lélekképről való tudás szakadt szét” (Szondi, 1963, 112.). Ez a szakadás, állítja Szondi, „teljesen elválasztotta a testet a lélektől, a tárgyi világot az alanyi világtól, a kauzalist a finalistól, az immanenst a transzcendenstől. A törekvés, hogy kiutat találjanak ebből a krízisből, egyrészt Ludwig Binswanger létanalíziséhez, másrészt sorsanalízisünkhöz vezetett. A két irányzat közös vonását abban véljük felfedezni, hogy mindkettő a tárgy (világ) és az alany (én) közti szakadékot próbálja áthidalni” (Szondi, 1963, 112.).

A tanulmány ezután következő, Binswanger elgondolásait taglaló része (Szondi, 1963, 113-114.) nem csak pályatársa munkásságának mélyreható ismeretét tükrözi, hanem azt is, hogy Szondi mennyire tisztában volt annak filozófiai alapjaival (Husserl, Heidegger) is. (Ez a fentiek alapján természetesen nem meglepő.) A magyar

sorsanalitikus azonban kritikusan viszonyult a binswangeri tan bizonyos következményeihez. „Indokolatlannak tartjuk, hogy a jelenvalólét analízise hatályon kívül helyezett minden freudi fogalmat, beleértve a pszichikus fogalmát, minőségét, energetikáját. A jelenvalólét analízise megpróbálta kiönteni az állott vizet az 'elavult' pszichológia fürdőkádjából, hogy filozófiailag tiszta, desztillált vizet engedjen bele. Ezzel együtt kiöntötte a kádból Freud rendkívül életrevaló gyermekét” (Szondi, 1963, 116.), és így részben visszatért a tudat tanulmányozásához (Szondi, 1956). A sorsanalízis Szondi szerint nem ezt az utat követte, hanem meghagyva Freud tanát a pszichikum minőségéről és energetikájáról „a pszichikus tárgyat lefelé a családi tudattalannal, felfelé pedig a Pontifex-én mindent áthidaló tevékenységének leírásával” egészítette ki (Szondi, 1963, 116.). Fentebb Husserl-nél már volt szó arról, hogy az alanyi és tárgyi világ közti hasadás áthidalásának vágya mellett egy másik fontos közös pont Binswanger és Szondi közt a fenomenológiai módszer alkalmazása. Binswanger – írja Szondi-, Husserl nyomán ábrázolta az általa „egzisztenciaátaalakulásoknak” nevezett jelenségeket, amit a hagyományos klinikai megközelítés mentális „betegségként” tart számon (Szondi, 1956), míg Szondi a sorsradikálék megragadásához alkalmazta a fenomenológiai redukció eljárását (Szondi, 1954). Szondit a szellemi rokonság mellett valamiféle közvetett személyes kapcsolat is fűzte Binswangerhez. Amikor az irányzat alapelveinek ismertetése után a terápiás módszer kérdésére kerül sor, Szondi a következőt írja: „Személyes kérdésemre, hogy kidolgozásra került e már a létezésanalízis sajátos terápiája, R. Kuhn¹⁸, L. Binswanger diákja azt közölte velem, hogy egy ilyesmi kidolgozás alatt áll, de még nincs készen.” (Szondi, 1968, 121.).

Szondi Lipót azonban nem kizárólag Binswanger műveit ismerte ebből a „táborból”. A már említett, „A mélylélektan integrációja” című írásában (Szondi, 1953, 121.) ugyanis idézi a svájci-német (és francia) egzisztenciál-fenomenológiai illetve antropológiai pszichiátria „mozgalmának” összes ismert alakját: Binswanger mellett Medard Boss-t, Viktor Emil von Gebstalt, Ervin Straus-t, Eugene Minkowskit, Alfred Storch-t, Hans Kunz-t. Emellett egy másik helyütt Viktor von

¹⁸ Roland Kuhn svájci pszichiáterről van szó (1912-2005), aki a Rorschach-tesztrel és a Daseinanalízissel való foglalatosság mellett 1956-ban felfedezte az imipramin antidepresszív hatását, ami így az első antidepresszánsok hatóanyagává vált (Steinberg és Himmerich, 2012).

Weizsäcker műveire is utal (Szondi, 1968, 68.), akinek „antropológiai” irányzatát oldalakon keresztül taglalja Gion Condrau a Daseinanalízisről szóló könyvében (2013). Az ugyancsak ide sorolható Arthur Jores – aki szintén szerepel Condrau Daseinanalízis-könyvében – még idézi is Szondi: „az életrajzi történet adatfelvétele során a figyelmes orvosokat újra és újra meglepi a betegség, az életsors és a szociális sors közötti összefüggés, ahol mindhárom faktor szorosan összefügg egymással” (Jores, idézi Szondi, 1968, 68.). Ezek az elgondolások sok tekintetben egybecsengenek Szondi sorsanalitikus tapasztalataival.

Végül ki kell még térnünk néhány svájci C. G. Jung-tanítványra, akik valamilyen formában kapcsolódtak az egzisztencialista mozgalmakhoz. Alphonse Maeder-t Szondi a „vallásos humanisztikus” mélylélektan zürichi képviselőjeként említi, és szó szerint is idézi a transzcendenciával és a hit fontosságával kapcsolatos gondolatait (Szondi, 1963, 101.), valamint a prospektív-finális-autoszimbolikus álomfelfogását (Szondi, 1956). Kaspar Weber (Weber, 2005) említi, hogy Maeder kezdetben Freud követője volt, de Freud Maeder „miszticizmusával” kapcsolatos kritikája nyomán a svájci önállósította magát, végül „pszichoszintézissel” kapcsolatos elgondolásai elvezették őt Martin Buber¹⁹ köreihez. Buber az egzisztencializmushoz szokták sorolni (Scott, 2009), aki megteremtette a kapcsolatra épülő gyógyítás filozófiai alapjait. Egy másik, Szondi által idézett Jung-tanítvány, Hans Trüb később ugyancsak Buber baráti köréhez csatlakozott (Deleo, 1996). Szondi Trüb-öt a jungi individuáció-koncepció kritikája során idézi; Trüb szerint ugyanis az individuáció egy valóságtól eltávolodó „kitalált rendhez” kapcsolódik, és a csúcsra érést követően az ember – kötöttségeiből kitörve – óhatatlanul a mélybe zuhan (Szondi, 1963, 120-121.) Ennek nyomán hangsúlyozza Szondi, hogy az alkotói tevékenységhez szükséges önmagunkká válást követően „az önmagává vált embernek (...) választania kell az önszeretetet és az emberiség szeretete közt, miután elérte létének csúcsát (...) Ha az ember az önmagává válás ön-szeretetét választja, akkor az elmagányosodás katasztrófájának veszélye fenyegeti. Ha azonban kiterjeszti szeretetét, folytathatja az emberré válás útját” (Szondi, 1963, 121.).

¹⁹ Buber neve felbukkan Szondi „Káin a törvénytörő- Mózes a törvényalkotó” (1973-78) című munkájának Mózesről szóló részében.

Dosztojevszkij és „a választás problémája”

Az egzisztencialista filozófusok és pszichológusok/pszichiáterek mellett mindenképpen említésre méltó az egzisztencializmusra hatást gyakorló szépirodalom, pontosabban Dosztojevszkij szerepe Szondi életművében²⁰. A Dosztojevszkij-élmény, ami Szondi érettségijének idejére datálható, két fontos tanulmányában (Szondi, 1954 és 1973) is úgy kerül bemutatásra, mint az egyik első lépés a sorsanalízis megalkotása felé vezető úton. „A sorsanalízis felé indító élményei közt – írja tanítványa, Benedek István – Szondi sohasem hagyta említetlenül Dosztojevszkijt” (Benedek, 1987, 26.). Maga Szondi szerint (1973) a „választás problémája” a Dosztojevszkij témaválasztásával kapcsolatos „kreatológiai”²¹ kérdésfeltevés nyomán fogalmazódott meg benne *először*. Egy élettörténetben és életműben az ilyen jellegű „elsőség” a pszichobiográfus Irving Alexander (Alexander, 1990) szerint „pszichológiailag kiemelkedő jelenség elsődleges indikátora”, vagyis Szondi saját kreativitásának, tehetségének (ezáltal a sorsanalízisnek) az alakulásával kapcsolatban is fontos pszichológiai tényezőként kell számon tartani²². Hogyan kell ezt pontosan értenünk?

Hermann Imre (Hermann, 1930) tehetség-elméletében azt írja, hogy a mély gondolatok megszületése – és a „választás problémáját” feltétlenül ilyennek kell tartanunk – sosem képzelhető el a tudattalan közbenjárása nélkül, tehát pszichoanalitikusan értelmezhető. A pszichobiológiai „tehetség egész” és a „hajtó részlet-gyökerek”, vagyis a pszichoanalízis által leírt rész-ösztönök, mint motivációs tényezők mellett – mondja Hermann – mindig számolni kell „kiváltó erővel”, ami felszínre hozza a szunnyadó potenciált. Ez a „kiváltó erő” mindig valamilyen érzelmileg hangsúlyos élmény, ami átalakulást eredményez a személyiség belső

²⁰ Az egzisztencializmus irodalmi előfutárai közt Dosztojevszkij mellett az osztrák költőt, Rilket szokták kiemelni, akire Szondi szintén többször hivatkozik.

²¹ A „kreatológia” kifejezést Czeizel Endre (1997) használta; ez a tudományág a kiemelkedő teljesítmény gyökereivel, létrejöttével, támogatásával foglalkozik, elsősorban az öröklött, de környezeti tényezőket is hangsúlyozva.

²² A másik pszichológiai tényező, ami ugyancsak ehhez az időszakához köthető, az Szondi apjának halála és az azt követő gyászfolyamat, amire maga is utal “Sorsanalízis és önvallomás” című írásában, de azt nem említi, hogy ez Dosztojevszkijhez hasonló szerepet játszott volna a sorsanalízis kialakulásában. Ez pedig korántsem volna meglepő, egyrészt az egyidejűség miatt, másrészt például Freudnál is fontos hatás volt apjának halála az „Álomfejtés”-hez vezető úton.

erőterében; ez lehet krízis, trauma, konfliktus, de akár belátást eredményező esztétikai hatás, vagy bármely, maslow-i (Maslow, 1968) értelemben vett „csúcserő”, ami Maslow szerint egyúttal mindig „akut identitás-élmény” is (Maslow, 1968, 181-197). Norman N. Holland (Holland, 1976) szerint egy mű értelmezését (jelen esetben a Dosztojevszkij-regények fiatal Szondi általi interpretációját) mindig megelőzi egy befogadói folyamat, ami a befogadó „viszontáttételére” épül, így az értelmezés valójában önanalízisnek (is) tekinthető. Az (ön)analízis Hollandnál a következő fázisokat tartalmazza: kezdeti közeledés (várakozás) – a befogadott anyag szelekciója (elhárítás) – a vágyak kivetítése a befogadott anyagra (fantázia) – a befogadott anyag átfordítása témákba (transzformáció). Dosztojevszkij volt tehát ilyen értelemben nem csak Szondi első „páciense”²³, hanem „analitikusa” is, és a végső transzformáció egy eredeti, újszerű intellektuális konstrukcióhoz, a sorsanalízis elmélethez vezetett el, amivel Szondi megértette önmagát²⁴ és másokat is – Dosztojevszkijt majd „valódi” pácienseit is. A két dimenzió egymástól elválaszthatatlan, hiszen a hermeneutika alaptézise szerint megértésről akkor beszélünk, ha az „én a te-ben önmagára talál” (Dilthey, 1990, 61.).

Szondi élménye ebből a szempontból nem egyedülálló; Szerb Antal (Szerb, 1980) úgy véli, egyenesen „megszállottságról” és „Dosztojevszkij-mérgezettségről” (Szerb, 1980, 636.) kell beszélni azok esetében, akik a nagy orosz író befolyása alá kerülnek. Dosztojevszkij megbabonázó hatással volt az utána következő nemzedékek íróira, filozófusaira és pszichológusaira. Nietzsche úgy jellemezte, mint „az egyetlen pszichológus, akitől tanultam valamit” (Nietzsche, 1888, 93.), míg Thomas Mann (Mann, 1946) – Nietzsche mellett – legmegrendítőbb szellemi élményének nevezte a vele való intellektuális találkozást. Freud külön tanulmányt szentelt az orosz írónak („Dosztojevszkij és az apagyilkosság”), amin két éven át dolgozott, s amelyben a „A Karamazov testvérek” –et úgy aposztrofálja, mint „a legnagyobb regény, amit valaha is írtak (Freud, 1928, 83.). Magát Dosztojevszkijt egy Stefan Zweignek írt 1920-as leveleiben Freud „minden dolgok tudójának” nevezte, akinek nincs szüksége

²³ „... egy klinikus biográfus joggal érezheti: klienssel van dolga. Ám amint a klinikus beleringatja magát ebbe az érzésbe, hamarosan rá kell jönnie arra, hogy nem ő foglalkozik a beteggel, hanem az elképzelt beteg foglalkozik övele.” (Erikson, 1958, 20.)

²⁴ Lásd tanulmánya címét: „Sorsanalízis és önvalomás” (1973).

pszichoanalízisre, mivel „minden mondatával magamagát magyarázza” (Freud, 1920, 106-107.). Szondi számára Dosztojevszkij azonban nem csak pszichobiográfiai/patográfiai elemzés tárgya volt, vagyis nem egy már készen álló elméletet igazoló „eset” (mint Freudnál), hanem a pszichológiai belátás forrása is, aki ennek nyomán elvezetett egy új elmélet megfogalmazásához. Ez a szituáció az irodalom és pszichológia viszonyának egy másik szintjéhez tartozik, mint Freud esetében (Moghaddam, 2004).

A pszichoanalízishez és sorsanalízishez, a mélylélektan eme két egymást kiegészítő irányzatához fűződő szövevényes viszonya mellett Dosztojevszkijről azért is kell részletesebben szólni jelen kontextusban, mert az orosz regényíró az utókor egy része egyértelműen az egzisztencializmushoz sorolja. Az orosz egzisztencialista filozófus Lev Sesztov²⁵ például együtt tárgyalja Kierkegaardot és Dosztojevszkijt. „Azt is mondhatnánk – írja Sesztov –, anélkül, hogy attól kéne félnünk, túlzással vádolnak meg minket, hogy Dosztojevszkij Kierkegaard hasonmása. Nem csak a gondolataik, de az igazság feltárására irányuló vizsgálódásaik módszerei is teljesen azonosak...” (Sesztov, 1935, oldalszám nélkül, saját fordítás). Walter Kaufman, aki „szöveggyűjteményt” állított össze „Egzisztencializmus Dosztojevszkijtől Sartre-ig” címmel, válogatását a „Feljegyzések az egérlyukból” egy részletével kezdi, és előszavában így fogalmaz: „Nem látok arra okot, hogy Dosztojevszkijt egzisztencialistának nevezzük, de úgy vélem, hogy a 'Feljegyzések az egérlyukból' első része a legjobb bevezető az egzisztencializmushoz, amit valaha írtak” (Kaufman, 1956, 14.). Egyébként Sesztov is úgy vélte, hogy az „Egérlyuk” Dosztojevszkij legjelentősebb műve, és az utána jövő nagy regények csak ehhez fűzött kommentárok (Milosz, 1977). A felnőtté váló Szondi számára ugyanígy szolgálhatott „legjobb bevezetőként” Dosztojevszkij, aki elvezette a mélylélektanhoz, saját sorsanalíziséhez, az egzisztencializmushoz – és önmagához.

Kierkegaard: a választás, az én és a mitológiai-vallási példázatok

²⁵ Kierkegaard olvasására egyébként barátja, Husserl bírta rá Sesztovot (Milosz, 1977).

A Szondi által idézett, egzisztencializmushoz kapcsolható filozófusok és lélekgyógyászok – Heidegger, Jaspers, Binswanger – számára az egyik legfontosabb kiindulópont Sören Kierkegaard filozófiája volt, aki az egzisztencializmus kulcsfigurájának tekinthető (Vajda, 1993; Basso, 2011; Granito, 2015). Ezért alapvető kérdés, hogy vajon beszélhetünk-e tematikai párhuzamokról az egzisztencializmusra reflektáló Szondi Lipót és az azt megalapozó Kierkegaard munkáiban, illetve kimutathatóak e Szondit ért direkt vagy indirekt Kierkegaard-hatások? Ahogyan azt már Kiss Enikő (Kiss, 1999a) is hangsúlyozta, fontos közös pontjuk a választás kitüntetett jelentősége. Kierkegaard szerint „maga a választás döntő jelentőségű az egyéniség tartalma szempontjából; a választással a személyiség a kiválasztottba merül, s ha nem választ, akkor elsorvad [...] ha lemondunk a választásról, akkor maga a személyiség fog öntudatlanul választani vagy a benne levő sötét hatalmak” (Kierkegaard, 1994, 196-198.). Az „öntudatlan személyiség” és a „sötét hatalmak” a mélylélektan elgondolásait idézik; Szondinál az egyik fő „sötét hatalom”, a családi tudattalan ismert módon a választás nyelvét beszéli (Szondi, 1955). Az idézett Kierkegaard passzussal tartalmilag így teljes mértékben párhuzamba vonható Szondi azon kijelentése, miszerint „a kényszersors az én szabad választása nélkül tulajdonképpen nem sors, hanem csak én nélküli élet, és éppen ezért egy sors nélküli vegetáció. Csak az, aki maga választ, rendelkezik saját, személyes sorssal.” (Szondi, 1954, 15.). Tehát a választás mindkettőjük szerint szükségszerű, csak az nem mindegy, hogy az ember tudatosan vagy öntudatlanul teszi mindezt. Az utóbbi esetben a személyiség „elsorvad” (Kierkegaard), vagy „sors nélkül” vegetál (Szondi)²⁶.

A választás fontosságának hangsúlyozása mellett azonban egyéb párhuzamok is felsejlenek Szondi és Kierkegaard szemléletében, mégpedig az „én”-re vonatkozó elgondolásaik területén. Ez javarészt a sorsanalitikus elméletképzés svájci időszakában kifejtettekre értendő, mivel Szondi a magyarországi időszakban kidolgozott, „énes ösztönnel” kapcsolatos korai én-elméletét (Szondi, 1943b) addigra sok tekintetben megváltoztatta. Nem csupán arról van szó, hogy az én eredetének és struktúrájának a leírását felváltja a funkcionalista megközelítés, és Szondi áttér egy modernebb,

²⁶ Ez ismét egy fontos párhuzam Heideggerrel, aki szerint „a hanyatló Dasein” nem rendelkezik sorssal (Pálfalusi Zsolt személyes közlése)

újszerűbb nyelvezetre, hanem arra is, hogy „együttal az én fogalmát *filozófiailag* (kiemelés tőlem – KZ) kitágítja, mely magasabb instancia a *Pontifex oppositorum* elnevezést kapja” (Gyöngyösiné Kiss, 1999b, 25.). Az én fogalmának eme kitágítása több, párhuzamos hatás végeredményének tekinthető. A 11. lábjegyzetben Kiss Enikő nyomán már utaltam arra, hogy az én illetén hangsúlyozása és újrakonceptualizálása az „újanankológia” időszakában összekapcsolható a pszichoanalitikus én-pszichológia korbéli megerősödésével. Ehhez még hozzátenném, hogy Szondi sors-fogalma (pontosabban a sorsbetegség koncepciójának leírása) egy ponton meglepően közel kerül az ego-pszichológiához is sorolt Erik Erikson identitáskrizissel kapcsolatos elgondolásához (Erikson, 1975). A sorsbeteg ugyanis, írja Szondi, „nem tud elődeinek sokféle lehetőségeiből és egyéni életének tényleges egzisztenciális lehetőségeiből egy 'darab életet' kiemelni, amelyből aztán önmaga számára saját személyes sorsát megformálhatná” (Szondi, 1953, 34.). Mivel az elődök sorsa által kirajzolódó lehetőségek a pszichoanalitikus Eriksonnál nem jelennek meg tényezőként, így a hasonlóság csak az egyéni élet tényleges egzisztenciális lehetőségeiből formált személyes sorsra vonatkozik. Ugyan az idézett Szondi cikk születése idején (1953) Erikson művei közül még csak a „Gyermekkor és társadalom” jelent meg (1951), de figyelemre méltó, hogy „A mélylélektan integrációja” (1956) című tanulmányában Szondi idézi az összes olyan amerikai vagy Amerikában befutott, pszichoanalízishez sorolt szerzőt (H. S. Sullivan, E. Fromm, K. Horney), akik Erikson kor- és pályatársai voltak, és Eriksonnal egyetemben a pszichoanalízis neofreudista, „pszichoszociális” irányzatához szokták sorolni őket (Lejbin, 1982). Emellett ugyancsak közös Eriksonban és Szondiban a történeti-élettörténeti aspektusok erőteljes hangsúlyozása egy olyan korban, amikor a személyiségpszichológia sokkal inkább a mérhető személyiségkonstrukciók kvantitatív vizsgálatával volt elfoglalva (McAdams, 1997). A pszichobiográfiával és pszichohistóriával foglalkozó Eriksonnak (Alexander, 2005; Kőváry, 2014) például „Life History and the Historical Moment” címmel egész könyve jelent meg (1975), míg Szondi alapelve szerint „egyedül az embernek van története, élete és sorsa” (Szondi, 1953, 7.)²⁷.

²⁷ Jelen alfejezet további gondolatmenete szempontjából egyébként fontos adalék, hogy Erikson bizonyos tekintetben honfitársa, Kierkegaard gondolataiból indult ki, és tervezett egy soha meg nem valósult Kierkegaard-

Úgy vélem azonban, hogy az én fogalmának kitágítása nem csak a korabeli ego-pszichológia hatását tükrözi, és nem véletlenül beszél Kiss Enikő „filozófiai” kitágításról (Gyöngyösiné Kiss, 1999b, 25.). Elképzelésem szerint ez utóbbi – ha csak indirekt formában is –, de összekapcsolható az „A halálos betegség”-ben kifejtett híres kierkegaard-i én-koncepcióval (Kierkegaard, 1849). Hogy ezt a problémát mélyebben megértsük, vissza kell mennünk egy kissé az időben. Az én, mint instancia gondolatának felbukkanása a pszichoanalízisben az 1920-as évekre tehető (Freud, 1923), ezt megelőzően a pszichológiában csak William James (illetve Charles Cooley) használta tudományos igénnyel a kifejezést (Hall és Lindzey, 1957)²⁸. Mire azonban az én fogalma elérte a pszichológiát és a pszichoanalízist, már nagy múltra tekintett vissza a nyugati gondolkodás történetében. (Erre Szondi is utalt, lásd 1954, 16-17.) A modern értelemben vett ént a romantika kora „fedezte fel” (Baumeister, 1987); első nagy teoretikusának pedig Johann Gottlieb Fichte tekinthető (Safranski, 2010). A romantika a felvilágosodás pusztán racionális „én”-jének dimenzióit kitágította az érzelmek, a fantázia, az álmok bevonásával (Gyenge, 2007), de ugyanilyen én-kitágulást eredményezett a betegség, főként az örület romantikus mitizálása is (Sontag, 1983). Talán nem véletlen, hogy a mélylélektan és az egzisztencialista pszichológiák (Nietzsche mellett) legfontosabb előfutára, Kierkegaard (Noszlopi, 1937; Becker, 1973) a romantikával való ambivalens kapcsolata ellenére egy olyan műben fejtette ki az „én” mibenlétével kapcsolatos téziseit, ami a „betegség, mint metafora” romantikához kötődő elgondolásán alapszik. „A halálos betegség” (Kierkegaard, 1849) szerzője az általa papírra vetett elemzéseket különféle műveiben – Nietzschéhez hasonlóan – folytonosan „pszichológiaként” aposztrofálta. A mű az 5 évvel korábban született „A szorongás fogalmá”-val együtt (Kierkegaard, 1844) számos pszichológus számára vált kiindulóponttá a 20. században; a 2011-ben megjelent „Kierkegaard’s

pszichobiográfiát (Monney, 2011.) A valamivé válás stádiumokra való felosztásának ötlete (esztétikai, etikai, vallásos) mellett - amit később Erikson is alkalmazott ismert módon - Kierkegaardtól származik. Annak az elvnek a megfogalmazása is kierkegaard-i, miszerint a hegeli „általánosról szóló örökös locsogás” helyett a „kivételt” (az egyedi esetet) kell vizsgálni, mert a kivétel önmagát és az általánost is „energikus szenvedélyességgel” gondolja el (Kierkegaard, 1843, 108.). Ez megfeleltethető az Erikson által is magas szinten művelt pszichobiográfiai kutatás (lásd pl. 1958) egyik tudományfilozófiai alapelveinek: az élettörténeteket elemző pszichológia nagyrészt az egyénre irányuló, ún. idiografikus perspektíván alapul.

²⁸ Csak távolról ide kapcsolódó, de fontos tény, hogy James nézetei nagy hatást gyakoroltak Edmund Husserl felfogására (lásd pl. Mullane, 1973).

Influence on the Social Sciences” című tanulmánygyűjtemény (szerk. Stewart, 2011) például a következő szerzőknek szentel külön fejezeteket: Ludwig Binswanger, Erik Erikson, Erich Fromm, Carl Gustav Jung, Julia Kristeva, Jacques Lacan, Rollo May, Carl Rogers, Irvin Yalom.

Nézzük meg, hogy mit állít az énről Kierkegaard „A halálos betegség”-ben! A filozófus az embert írása elején „szellem”-ként határozza meg, ezt a szellemet pedig az én-nel azonosítja²⁹. Honnan eredeztethető ez az én, és milyen a természete? Az ember, mondja Kierkegaard, a végtelenség és a végesség, a mulandóság és az örökkévalóság, a szabadság és a szükségszerűség szintézise, amely szintézist „viszony”-ként határozza meg. Az Én nem maga a viszony, hanem az, ahogyan az ember a reflexió nyomán ehhez a viszonyhoz viszonyul. Saját, autentikus Én-ről akkor beszélünk, ha ez a viszony nem külsődlegességek által meghatározott, hanem azáltal, hogy az Én vállalja a szubjektivitást, vagyis önmaga akar lenni, önmaga határoz a viszony mibenlétéről (Kierkegaard, 1849, 19-20.). A szintézis, az önmagához viszonyuló viszony egy másik bekezdésben Kierkegaard-nál a szabadsággal egyenlő, mivel a szabadság maga „a dialektikus a lehetőség és a szükségszerűség meghatározásaiban” (Kierkegaard, 1849, 36.). Itt ugyanis az ember számára lehetőség van a tudatosságra, vagyis a tudatos, szabad választásra. „A tudat, vagyis az öntudat – írja Kierkegaard – döntő az Én tekintetében. Minél több tudat, annál több Én; minél több tudat, annál több akarat; minél több akarat, annál több Én. Az az ember, akinek nincs akarata, nem Én; minél több akarata van, annál több öntudata van” (Kierkegaard, 1849, 36.). Az Én, a tudat/öntudat valamint az egzisztencializmus szerint mindig felelősséggel, vagyis szorongással járó szabadság nyomán megformálódó szintézis vagy viszony nem egy állandósult állapot. Az Én létezése Kierkegaard szerint „minden pillanatában alakulóban van [Vorden, Werden], mert az Én lehetőség szerint valóban nem létezik, hanem csupán az, amivé lesz” (Kierkegaard, 1849, 37.). Valamivé pedig azáltal válik, hogy viszonyul a lehetőség és a szükségszerűség (és egyéb ellentétek) viszonyához, figyelembe véve, hogy azok „egyformán lényegesek” (Kierkegaard, 1849, 43.). Az Énnek amellettt hogy „szabadon kell önmagává válnia” (Kierkegaard, 1849, 43.),

²⁹ „A sors, az én és a szellem közötti komplex összefüggés” Szondinál is kiemelkedően fontos kérdés, lásd Szondi, 1954, 34.

rendelkeznie kell „az engedelmességhez szükséges erő”-vel, ami „az az erő, amelyre a szükségszerű előtti meghajláshoz van szükség az Énben, az előtt, amit saját határainknak nevezhetünk” (Kierkegaard, 1849, 45.). A „halálos betegség”, vagyis a kétségbeesés állapota – amely így vagy úgy minden embert jellemez – Kierkegaard szerint nem egyszerűen egy torz viszony pl. a szabadság és a szükségszerűség közt, hanem a viszonyhoz való torz viszonyulás nyomán alakul ki, például annak következtében, hogy az ember nem veszi figyelembe valamelyik pólust, vagy azt, hogy ezt az egész viszonyrendszert nem önmaga hozta létre. Ennek a kétségbeesésnek a legyőzése, írja Kierkegaard, csak akkor lehetséges, ha az Én „miközben önmagához viszonyul és önmaga akar lenni”, eközben „átlátható módon abban a hatalomban alapozza meg magát, amely őt létrehozta” (Kierkegaard, 1849, 20.). Ez a hatalom nyilvánvalóan Istent jelenti.

A Kierkegaard által megfogalmazott sajátosságok egy része Szondi énnel kapcsolatos leírásaiban is megtalálható, mégpedig annyira hasonló módon konceptualizálva, hogy az olvasó nehezen tudja azzal elintézni magában ezt a hasonlóságot, hogy mindez csak a véletlen műve. (Az én és a szellem közti összefüggésre Szondinál már fentebb utaltam, így ezt nem említem újra.) Szondi „újanankológiai” írásaiban kifejtett elgondolásaiban folyamatosan jelen van az a feltételezés, hogy a mélylélektanok – ahova saját irányzatát is sorolta – „az embert [vagyis a személyiséget, az ént – K.Z.]... a valamivé válás alapján próbálják meghatározni” (Szondi, 1963, 87.). Erre utal Szondi tanulmányának címe is: „Az emberré válás útja”. Máshol úgy fogalmaz: „A sors is – ugyanúgy, mint az én – állandóan úton van.” (Szondi, 1968, 74.)³⁰. Ez a valamivé válás tehát az én sokoldalú tevékenysége nyomán bontakozik ki, ahogyan az én az embert meghatározó ellentéteket, polarításokat „kezeli”. Az emberi létezést ugyanis – Kierkegaard fentebb megfogalmazott elképzeléséhez teljesen hasonlóan – Szondi szerint is „globális ellentétpárok” határozzák meg, úgy mint mindenhatóság-tehetetlenség, szellem-természet, tudattalan-tudatos, szubjektív és objektív világ, nőiesség-férfiasság vagy az ősök, a családi tudattalan által meghatározott kényszersors és a személyes választott

³⁰ Fentebb Löwith-tel kapcsolatban már volt róla szó, hogy valamilyen oknál fogva a valamivé válás jelentőségének felismerését Szondi kizárólag a mélylélektanok tulajdonítja, és az egzisztencializmustól elvitatja. Kierkegaard munkássága ennek az ellenkezőjére bizonyíték.

sors dialektikája (Szondi, 1954, 13., 17.). Itt jön képbe a választó és integráló én, aminek a legfőbb feladata az egyensúly (vagyis a szintézis) megteremtése. Az ént Szondi sorspszichológiája „mint hídépítő fogalmát használja, mint minden lelki ellentétesség áthidalójának a fogalmát, s amelyeket *Pontifex oppositorum*nak nevez”, vagyis „az én a híd, amely képes áthidalnia a lélek összes ellentétes pólusát” (Szondi, 1954, 20.). Azt a kitétel, hogy a szintézis megteremtése során az én túl kell, hogy lépjen önmagán (az immanencián) annak érdekében, hogy – kierkegaard-i módon – „átlátható módon abban a hatalomban alapozza meg magát, amely őt létrehozta”, Szondi a transzcendencia (szabaddá válás) és a participáció (hitfunkció) fogalmaival írja le (Szondi, 1963).

Úgy vélem, hogy ez az én által végzett választó és „hatalomosztó” tevékenység Szondinál célját tekintve teljesen azonos azzal, amit Kierkegaardnál fentebb a „szintézis” fogalmánál láttunk, csak míg Szondinál az én, mint legfelsőbb instancia hozza létre a szintézist, addig Kierkegaardnál az én inkább a szintézisre való reflexióval, a viszony önmagához való viszonyával egyenlő. Hasonlóképpen mindkettőjükénél megjelenik azon következmények taglalása, amelyek a szintézisre/áthidalásra való képtelenségből következnek. Kierkegaard (1849) leírja, hogy kétségbeesés szempontjából milyen katasztrófális következményekkel kell számolni akkor, ha a például a szabadság vagy a szükségszerűség hiányzik a szintézisből vagy viszonyból (Kierkegaard, 1849, 43-50.). A szükségszerűség hiányában például az individuum „délibábbá válik”, és a „mélység elnyeli az Ént” (Kierkegaard, 1849, 44.). Hasonlóképpen fogalmaz Szondi, amikor azt mondja, hogy „ha az ellentétes pólusok közötti kiegészítő tendenciák megszakadnak vagy zavarttá válnak, az egyén, csakúgy, mint az emberiség, katasztrófaveszélybe kerül” (Szondi, 1954, 19.). Kierkegaard könyvében az Ént nem ruházza fel olyan konkrét pszichológiai funkciókkal, mint Szondi (választás, integráció, szublimáció, participáció, stb., lásd pl. Szondi, 1943b), hanem némileg elvontabban ábrázolja azt: az én a viszonyban az, ahogy a viszony önmagához viszonyul. Ám ha felidézzük a dán filozófus korábbi, választással kapcsolatos kijelentését („a választással a személyiség a kiválasztottba merül, s ha nem választ, akkor elsorvad”), amit összevetettünk Szondi párhuzamos kijelentésével („a kényszersors az én szabad választása nélkül

tulajdonképpen nem sors, hanem csak én nélküli élet, és éppen ezért egy sors nélküli vegetáció”), akkor ez a különbség³¹ nem is tűnik annyira jelentősnek. Ennek nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy Kierkegaard választással és az énnel kapcsolatos filozófiai felfogása sok tekintetben konkrétan megelőlegezi Szondi mintegy száz évvel későbbi sorsanalitikus elméletét.

Feltételezhetünk-e ennek háttérében Szondi Lipótot ért direkt Kierkegaard-hatásokat? Szondi 1944. júniusi internálásakor – amiről csak később derült ki, hogy nem kimenekítés a célja – Benedek István és Ervin Gábor segítettek neki elcsomagolni a könyveit (Benedek, 1973); hogy ekkor mi keveredhetett el Szondi könyvei közül, ma már kideríthetetlen; Platón-könyvét például ekkor ajándékozta Szondi Ervinnek. A zürichi Szondi Intézet archívumában tárolt Szondi-könyvtárban nincsenek Kierkegaard-kötetek, mivel ott nagyrészt szakkönyvek találhatóak. (Az ezzel kapcsolatos információk forrását lásd a 9. lábjegyzetben.) Alois Altenweger intézetvezető személyes közlése nyomán azonban feltételezhető, hogy az ott levő gyűjtemény nem tartalmazza Szondi Lipót összes svájci könyvét, mivel nyoni praxisának helyszínén is tartott belőlük, emellett egy rövid időt (1944-46) töltött Oscar Forel pranginsi intézetében is, ahol szintén maradhattak kötetei. Privát, vagyis nem szakmai jellegű könyvei utódaihoz, rokonaihoz kerültek; ezek sorsának esetleges felkutatása korántsem volna egyszerű feladat.

Felmerülhet az indirekt hatások lehetősége is. A Szondi által olvasott és idézett egzisztencialista filozófusok és pszichológusok-pszichiáterek számára fontos kiindulási pont volt Kierkegaard életműve. Basso (Basso, 2011) részletesen bemutatja, hogyan hatják át Binswanger munkásságának különböző területeit a kierkegaard-i eszmék, míg Jaspers szerint Heideggerrel való kapcsolatának „közös pontja Kierkegaard hatása volt” (Jaspers, 1977, 102.). E szerzők olvasása közben Szondi minden bizonnyal találkozott Kierkegaard nevével és gondolataival, de ez alapján nem szűrhető le, hogy mennyire részletesen ismerhette a dán filozófus tanait, az énnel kapcsolatos elképzeléseit. Szondi Pontifex-én- elméletének esetén a szakértők (pl. Kiss

³¹ A különbség talán abból származik, hogy Kierkegaard esetén pszichológiai ihletésű filozófiáról, Szondinál filozófiai ihletésű pszichológiáról van szó.

Enikő, személyes közlés) inkább Jung hatását tartják jelentősnek, ami megalapozott, hiszen Szondi folyamatosan reflektált Jung elméletére idézett írásaiban. Azonban Jung esetében is feltételezhető némi kierkegaard-i hatás; Anthony Rudd (Rudd, 2011) „A Missed Connection” („Elszalasztott kapcsolat”) címmel elemzi részletesen Jung és Kierkegaard gondolatainak párhuzamait, és külön kitér az individuációs folyamat és az én-né válás hasonló felfogására. Jung Rudd szerint néhányszor utalt is Kierkegaard-ra írásaiban.

Azonban létezik egy másik indirekt hatás-lehetőség is, ami időben megelőzi Szondi „újanankológiai” korszakát és egzisztencialista szimpátiáját. Internálását és Svájcba emigrálását megelőző hazai tevékenysége során Szondit tanítványok tucatjai vették körbe; három olyan személy volt köztük, akik behozhatták Kierkegaard-t a Szondi-kör eszmecseréibe. Mindhárman a teológia és filozófia irányából érkeztek; az ilyen határtudományok művelőinek vonzalma Szondi tanaihoz G. Donáth Blanka (G. Donáth, 1989) szerint koránt sem volt véletlen. Az egyikük a már említett Ervin Gábor, a mártírhalált halt fiatal katolikus lelkész, aki Harmat (Harmat, 1994) szerint „katolikus egzisztencialista filozófus” volt (Harmat, 1994, 302-303.). A másik Noszlopi László, hívő katolikus bölcselelő, a Pázmány Péter Tudományegyetem etikatanára, Pauler Ákos és a Dilthey-követő Eduard Spranger tanítványa (G. Donáth, 1989, Harmat, 1994), akinek a háború után egyedülként jelenhetett meg Szondi elméletéről és gyakorlatáról könyve (Noszlopi, 1949). G. Donáth (G. Donáth, 1989) szerint Noszlopi csak „pár évig” (G. Donáth, 1989, 12.) dolgozott Szondival. Bár tanainak és módszerének egyik legalaposabb ismerője volt, némileg kritikai szemlélettel viszonyult hozzá; igyekezett elhelyezni a sorsanalízist a pszichológia egészén belül, sőt kiegészítéseket is csatolt hozzá. Noszlopi még a Szondi-elmélet „óanankológiai” korszakát (1937-44) megelőzően publikált két tanulmányt (Noszlopi, 1935a, 1935b) és egy könyvet (Noszlopi, 1937), amelyekben Kierkegaard-t „a lelki élet elemzésének” mestereként mutatja be. Ennek nyomán Noszlopi a dán filozófust nemcsak „a lélekelemzés előfutárának” nevezi (Noszlopi, 1935a, 62.), hanem úgy véli, ezen erénye miatt „fordul feléje a modern filozófiai embertan figyelme is (Heidegger)” (Noszlopi, 1937, 331.). Ha ilyen jelentősnek vélte Noszlopi Kierkegaard-t, aki szerinte a mélylélektan és a modern, Szondi által is követett filozófia közös

előfutára volt, akkor nehezen elképzelhető, hogy a G. Donáth által említett „pár év” során egyáltalán ne lett volna róla szó Noszlopi és Szondi eszmecseréiben.

A harmadik ide kapcsolható személy Zemplén György katolikus pap, aki sokszor megfordult Szondinál (Harmat, 1994), és a Teológiai Főiskolán tartott Szondi-szemináriumot a háború után (Benedek, 1973b). Zemplén 1943-ban jelentette meg „Jellem és sors a modern karakterológiában” című könyvét, tehát pont abban az évben, amikor Szondi „óanankológiai” én-elméletét sokszorosított kézirat formájában terjeszteni kezdte (Gyöngyösiné Kiss, 1999b). Ugyanebben az évben Zemplén előadást tartott a Magyar Pszichológiai Társaságban „Jellem és énes ösztönök” címmel, amire Szondi utalt „Az én kísérleti elemzése” című sokszorosított jegyzetében (Szondi, 1943b, 296.), tehát jól ismerte tanítványa publikációit. Zemplén „szabad, szellemi Én”-nel kapcsolatos koncepciója említett publikációjában (Zemplén, 1943) meglepően hasonlít Szondi 1944 utáni, „újanankológiai”, „filozófiailag kitágított” én-fogalmához. A személyes Én-központ- írja Zemplén- „irányíthatja az ösztönös áramlások belső dinamizmusából fakadó élményeket. Az ember sorsa nemcsak ősi adottságaitól, hanem saját személyes elhatározásaitól és választásaitól is függ. A két tényező szoros kölcsönhatásban áll egymással, de a vezető szerep mégis a szabad, szellemi Én kezében van. A választásaink nyomán kibontakozó sors, a jellemsors egyrészt eredője választásainknak, másrészt az ember további alakulásának jelentős tényezője” (Zemplén, 1943, 16-17.). Zemplén az irodalomjegyzéket nem tartalmazó írásban beszél az „egzisztenciális ember”-ről (szembeállítva azt az „esszenciális emberrel”), a „modern életfilozófiáról” és a „modern existenciális filozófiáról” (Zemplén, 1943, 5.), számos filozófust említ név szerint (Spengler, Klages, Heidegger), de – Noszlopival szemben – Kierkegaard-ra nem utal. Tarthat-e számot eredetiségre Zemplén egzisztenciális filozófiai ihletésű én-meghatározása, és lehetett-e az hatással Szondi „újanankológiai” megfogalmazásaira? Vagy épp ellenkezőleg arról van szó, hogy a Szondi-tanítvány Zemplén vette át a koncepciót mesterétől és igazította azt filozófiai-teológiai elgondolásaihoz? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához meg kell néznünk, hogy Szondi ugyancsak 1943-as, „Az Én kísérleti analízise” c. sokszorosított jegyzete tartalmaz –e olyan gondolatokat, amelyek megegyeznek Zemplén „személyes, szabad Énközpont”-ról, és a „szellemi Én szabad

választásai”-ról vallott felfogásával (Zemplén, 1943, 16.). Szondi jegyzetében – miként azt korábban Kiss Enikő nyomán (Kiss, 1999b) már említettem – az „óanankológiai” én-felfogás dominál, ami az én eredetére és szerkezetére koncentrál, ám megjelenik néhány olyan érdekesség, ami a „filozófiai kitágítás” irányába mutat. Egyrészt Szondi William James nyomán utal a „szellemi énrre” (Szondi, 1943b, 4.), másrészt már felbukkan az ego-pszichológia (Hartmann, Löwenstein) „nem ösztön-eredetű *autonóm én*” fogalma (Szondi, 1943b, 5.), harmadrészt pedig egy külön fejezet foglalkozik „Az én és a szellem” témájával (Szondi, 1943b, 12-17.). Ez utóbbiban Szondi beszél „a természet, a biosz, az ész, a logosz felett álló x-instancia”-ról, amit „az ind theozófia ’Mahan-Atman’-nak, Magasabb Énnek, a katolicizmus és a régebbi lélektanok szabad akaratnak, a pszichoanalízis Felettes Énnek, a komplex pszichológia ’Önmagá’-nak, a metafizika ’szellem’-nek nevezi. E fogalmak mögött azonban ugyanaz az ismeretlen X-instancia áll.” (Szondi, 1943b, 14.). Az „ind theozófia tanítását” az énnel kapcsolatban Szondi egyébként részletesebben is kifejti a kézirat első kötetében, a „Módszertan és ösztöntan”-ban (Szondi, 1943a). Ez alapján feltételezhető, hogy a későbbi Pontifex Én fogalmának kialakulását a nyugati filozófiai hagyományok és a modern lélektan mellett a keleti tanítások is befolyásolták. Ezek egyik legfontosabb megállapítása Szondi szerint az, hogy „Az Én az ember belső irányítója” (Szondi, 1943a, 225.). Elmondható tehát, hogy Szondinál 1943-ban az én ösztön eredetével és struktúrájával kapcsolatos, korábbi eredetű tanítás mellett már felbukkan az én magasabb rendű, szellemi és autonóm (szabad) mivoltának a hangsúlyozása is, ám annak az explicit megfogalmazása még nem történik meg (mint Zemplénnél), miszerint a személyes, szellemi Én szabad választásainak hasonló sorsformáló ereje volna, mint a családi tudattalanból eredő tudattalan kényszerválasztásoknak. Szondi ekkoriban még inkább az „irányítható fatalizmus” elvét vallotta, amelyen belül az irányíthatóság szerinte a „lelkiismerettől és a környezettől függ” (Szondi, 1939, 82.). Úgy vélem, hogy Zemplén és Szondi felfogásának egymáshoz való viszonyát további kutatások tudnák csak megnyugtatóan tisztázni.

A lehetséges indirekt Kierkegaard-hatások áttekintését Szondi fiával, az irodalomtudósként elhíresült Szondi Péterrel (Peter Szondi) kell zárunk. Peter Szondi

alaplámpve váló irodalomtudományi munkája, „A modern dráma elmete” (Szondi, 1956) a szerző 27 éves korában látott napvilágot, tehát pont azokban az években formálódott, amikor apja „újanankológiai” elméletét (s benne a Pontifex Én-rol vallott felfogását) kidolgozta. Nagy András szerint (Nagy, 2016) Kierkegaard hatása egyértelműen kimutatható Peter Szondi dramaelmeleten, bár ez a hatás még koránt sincs teljes mértékben tisztázva. Az biztos, hogy Szondi dramaelmeletenek kifejtését Ibsennel kezdi (Szondi, 1956, 25-35.), Ibsenrol pedig azt lehet tudni, hogy érték olyan kritikák, miszerint eredetiség híján csupán Kierkegaard elkepzelmeseit vitte színre (Nagy, 2016). Nem tudni, hogy Peter Szondi és apja között volt-e olyan szellemi kapcsolat, amely lehetővé tette intellektuális témák megbeszélését az 50-es években, és ha igen, ebben mennyi szerepe lehetett az egzisztencializmusnak vagy akár Kierkegaardnak. Kiss Enikő szerint (személyes közlés) Peter Szondi anyjához közelebb állt, és küzdött az apai géniusz által kijelölt „kenyzsersors” ellen. Később érdeklődése a hermeneutika irányába fordult (Szondi, 1996), amely (Dilthey és Gadamer mellett) magába foglalta Heidegger munkassaganak tanulmányozását és alkalmazását, akárcsak apja esetében.

Az én-elméleten túl egy másik fontos párhuzam Szondi Lipót és Kierkegaard munkassaganban, hogy a sorsanalízis atyja az univerzális sorslehetosegeket illusztráló alakokat (Káin, Ábel, Mózes) nem a görög mitológiából választotta, mint Freud, hanem az Ószövetségből, akárcsak a dán filozófus. Kierkegaard „Az ismétlés”-ben (1993/1943) Jobbal példálózik, a „Félelem és reszketés”-t (1986/1843) szinte teljes egészében Ábrahám tortenete³² értelmezésének szentelte, „A szorongás fogalmá”-ban bemutatott „egyszerű pszichológiai irányú vizsgálódás” (Kierkegaard, 1844, 9.) pedig Ádám bunbeeseset állítja a kozepontba. Ezzel Kierkegaard és Szondi is egy fontos, szintén a romantikához kapcsolható hagyományhoz csatlakoznak. A romantika fedezi fel ugyanis, hogy az ősi mítoszok motívumai és alakjai korántsem a tudomány előtti ember naiv világszemléletét tükrözik, hanem általános emberi szituációkat, lélektani-

³² Érdekes, hogy a korszak nagy „pszichológusai” (ha ebbe irokat és filozófusokat is beleerthetunk), úgy mint Dosztojevskij, Kierkegaard, Nietzsche, Freud és Jung egyaránt az apa-fiú viszony kérdéseivel (is) hadakoztak irasaikban – és személyes életükben is. Ennek kifejtése azonban meghaladná e tanulmány kereteit. A 22. lábjegyzetben utaltam az apa halálának sorsfordító jelentőségére Szondi és Freud esetében; ugyanez a téma – más és más variációkban – megfigyelhető Dosztojevskij, Kierkegaard és Nietzsche esetében is, mivel személyiségük és ezzel elválaszthatatlan kreativitásuk kibontakozása e nélkül nem érthető teljes mértékben.

filozófiai igazságokat fejeznek ki egyszerre elvont és konkrét, perszifikált formában (Safranski, 2010). Az egyik első művész, aki kihasználta a mítoszban rejlő ilyen lehetőségeket, Francisco Goya volt (Földényi, 1993), ám a legnagyobb hatást ebből a szempontból talán Richard Wagner gyakorolta korára és az utókorra. Wagner pszichológiai tartalmakkal töltötte meg az általa felhasznált ógermán mitológiai motívumokat, amivel sok tekintetben megelőlegezte a pszichoanalízist (Paneth, 1985). Wagner egyértelmű követőjének tekinthető ebből a szempontból (is) az egzisztencializmus másik előfutára, Nietzsche, mégpedig az apollói-dionüszoszi ellentétpár esztétikai elvével (Nietzsche, 1871). Kierkegaard, aki ambivalensen kapcsolódott a romantikához (Gyenge, 2007), nem lóg ki a 19. századi szerzők e sorából, noha műveiben a bibliai példázatok értelmezése „a protestáns teológiának abból a megújuló vonulatából is táplálkozik, amely a hermeneutikát felújító, romantikus Schleiermacher révén bontakozik ki” (Balassa, 1986, 228.). A pszichoanalízis – amely sok szempontból a romantika beteljesítőjének tekinthető (Trilling, 1979), hiszen ahhoz hasonlóan az individuumot, az ént meghatározó képzelettel, érzelmekkel, álmokkal és betegségekkel foglalkozik – minden újszerűsége ellenére egy létező szellemi hagyományra, jelesen a romantikára támaszkodott. Amikor Freud Ödipusz-komplexusról és nácizmusról (Freud, 1940), Jung pedig archetípusokról és a kollektív tudattalan alapvetően mitológiai jellegéről beszélt (Jung, 1916), akkor ezt a hagyományt a tudományos diskurzus részévé tette.

Szondi, aki önmagát Freud pszichoanalízise és Jung analitikus pszichológiája közé pozícionálta (Szondi, 1955), kapcsolódott a mélylélektani irányzatok e mitologizáló elgondolásaihoz, ám emberképében túl is lépett azokon. Nála ugyanis az ember lényegét tekintve nem *homo repressor*, mint Freudnál, aki elfojtja és álcázza vágyait, nem hatalomra törő *homo potentator*, mint Adlernél, illetve nem csak az individuációig (*homo individuator*) juthat el, mint Jungnál. Szondi felfogásában az ember élete során én-je által választóvá (*homo elector*), felszabadítóvá (*homo liberator*) és humanizátorrá (*homo humanisator*) is válhat (Szondi, 1963). A homo humanisator és liberator egy szimbolikus, mégis konkrét alakban, a törvényalkotó bibliai Mózesben testesült meg számára (Szondi, 1973-78). Az embernek Szondi szerint a választáson keresztül lehetősége van arra, hogy – megjárva a többi

mélylélektan által képviselt előző stádiumokat – olyan egzisztenciává váljon, „aki a szellemben való hit által a kollektív emberszeretet útját választja, és ezzel megszabadítja magát az ösztöntermészettől és az önszeretet elmagányosodásától” (Szondi, 1963, 122.). Ez a felfogás sokban emlékeztet Kierkegaard elgondolásaira, hiszen ő volt az egyik első a modernitás gondolkodói közül, aki leírta a valamivé váló egzisztencia lehetséges útját az esztétikai és etikai stádiumokon keresztül a vallásos stádiumig, aminek tartalma, a hit nem más, mint „az ember legmagasabb rendű szenvedélye” (Kierkegaard, 1843, 217.).

Konklúzió

Az utóbbi évtizedekben jelentős Szondi-reneszánsznak lehetünk szemtanúi Magyarországon. Ennek következtében a kísérleti ösztönteszten túl immár Szondi Lipót rendkívül komplex elmélete iránt is elkezdtek érdeklődni a pszichológusok és a társszakmák, és elkezdődött egyfajta interdiszciplináris párbeszéd az elmélet különféle aspektusainak modern tudományba integrálhatóságáról. Ezek a revíziós folyamatok azonban nagyon szórványosan foglalkoztak azzal a markáns filozófiai, morál- és valláspszichológiai dimenzióval, ami nélkül a Szondi-elmélet egésze (kiváltképp annak második világháború utáni, „újanankológiai” változata) csak korlátozottan értékelhető. Ezt a figyelmen kívül hagyást összefüggésbe hoztam azzal a dimenzióvesztéssel, ami az egész mai popularizálódó, szélsőségesen pragmatikussá és szcientistává váló pszichológiát jellemzi. A tanulmányban a mellett érveltem, hogy Szondi „újanankológiája” valószínűleg nem ebben a formában jön létre, ha a sorsanalitikust svájci időszakában nem érik markáns egzisztencialista és fenomenológiai hatások; ezeket igyekeztem nyomon követni a filozófia, a pszichotudományok és az irodalom irányából. Vizsgálódásaim nyomán nem tudtam minden ponton kielégítő válaszokat megfogalmazni, ezért úgy vélem, hogy ezek esetében további kutatásokra volna szükség. Az egyik ilyen a Heidegger-hatás pontos felmérése Heidegger sors-szerkezettel kapcsolatos 1927-es megfogalmazásai nyomán, a másik pedig Szondi Pontifex Énjének viszonya azzal a nagy hatású én-konceptióval, amit Kierkegaard „A halálos betegség” című művében fogalmazott meg.

A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért az alábbiaknak szeretnék köszönetet mondani: Alois Altenweger, Garai Nikoletta, Kiss Enikő Csilla, Klein László, Nagy András, Narancsik Gabriella, Pálfalusi Zsolt, Almut Schweikert, Victor Varga.

Irodalomjegyzék

Aho, K. (2003). Why Heidegger is Not An Existentialist. Interpreting Authenticity and Historicity in „Being and Time”. *Florida Philosophical Review* 3(2):5–22.

Alexander, I. E. (1990). *Personology. Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography*. Durham and London, UK: Duke University Press.

Alexander, I. (2005). Erikson and Psychobiography, Psychobiography and Erikson. In: W. T. Schultz (ed.): *The Handbook of Psychobiography* (265–285). New York, NY: Oxford University Press.

Balassa, P. (1986). Utószó. In Kierkegaard, S. (1986/1843): *Félelem és reszketés* (221–273). Budapest: Gondolat Kiadó.

Basso, E. (2011). Kierkegaard’s Influence on Binswanger’s Work. In Jon Stewart (ed.): *Kierkegaard’s Influence on the Social Sciences* (29–55). New York, NY & London, UK: Routledge.

Baumeister, R. (1987). Hogyan lett probléma az „én”? In V. Komlósi, A.–Nagy, J. (szerk.): *Énelméletek. Személyiség és egészség* (147–176). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2003.

Bánki, M. Cs. (1995). *Az agy évtizedében*. Budapest: Biográf Kiadó.

Becker, E. (1973). The Psychoanalyst Kierkegaard. In *The Denial of Death* (67–93). New York, NY: The Free Press.

Benedek, I. (1973). Szondi I-II. *Új Írás*, 13:10–11., 82–91., 91–100.

Benedek, I. (1987a). *Az ösztönök világa*. Budapest: Minerva.

- Benedek, I.** (1987b). Tájékoztató. In Szondi, L.: *Káin a törvényszegő – Mózes a törvényalkotó* (9–53). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bereczkei, T.** (1994). Humánétológia és szociobiológia. In: Bernáth, L.–Révész, Gy. (szerk.): *A pszichológia alapjai* (211–227). Budapest: Tertia Kiadó.
- Bürgi-Meyer, K.** (1994). Szondi élete és munkássága Svájcban 1944-1986. *Pszichológia*, 2 (14):157–168.
- Bürgi-Meyer, K.** (1996). Emlékezés a Szondi-családra. Interjú Kerényi Magdával. *Thalassa*, 2:105–117.
- Condrau, G.** (2013). *Freud és Heidegger*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Condrau, G.** (2017). Daseinanalízis. *Imágó Budapest*, 6(2):5–16.
- Czeizel, E.** (1997). *Sors és tehetség*. Budapest: FITT Image és Minerva Kiadó.
- Deleo, J. V.** (1996). What is – Psychotherapy? In: Maurice Friedman (ed.): *Martin Buber and the Human Sciences* (317–327). New York, NY: State University of New York Press.
- Dilthey, W.** (1990). Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In: Csikós, E.–Lakatos, L. (szerk.): *Filozófiai hermeneutika* (61–91). Budapest: A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára.
- Erikson, E. H.** (1975). *Life History and the Historical Moment*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H.** (1958). A fiatal Luther. In: *A fiatal Luther és más írások* (9–400). Budapest: Gondolat Kiadó, 1991.
- Erikson, E. H.** (1975). Identitásválság önéletrajzi vetületben. In: *A fiatal Luther és más írások* (401–435). Budapest: Gondolat Kiadó, 1991.
- Erikson, E. H.** (1950). *Gyermekkor és társadalom*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.
- Földényi, F. L.** (1993). *A lélek szakadéka. Goya Szaturnusza*. Budapest: Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.

- Freud, S.** (1940). A pszichoanalízis foglalatja. In: *Esszék* (407–475). Budapest: Gondolat Kiadó, 1982.
- Freud, S.** (1920). *A halálösztön és az életösztönök*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1991.
- Freud, S.** (1923). *Az ősvilági és az én*. Budapest: Hatágú Síp, 1991.
- Freud, S.** (1920). Sigmund Freud levele Stefan Zweignek. In: Zweig, S.: *Sigmund Freud/Stefan Zweig és Sigmund Freud levelezése*. (106–107). Budapest: Balassi Kiadó, 1993.
- Freud, S.** (1928). Dosztojevszkij és az apagyilkosság. In: Bókay, A.–Erős, F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (83–94). Budapest: Filum Kiadó, 1998.
- G. Donáth, B.** (1989). Bevezető gondolatok. In: Noszlopi, L.: *Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika* (7–15). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gallagher, S.–Zahavi, D.** (2008). *A fenomenológiai elme*. Budapest: Lélekben Otthon Kiadó.
- Granito, A.** (2015). „A Great Awakener”. The Relevance of Sören Kierkegaard in Karl Jaspers’ „Aneigning und Polemik”. In: H. Schulz, Ion Stewart & Karl Verstrynge (eds.): *Kierkegaard Studies Yearbook*, 20(1): 259–278.
- Gyenge, Z.** (2007). *Kierkegaard élete és filozófiája*. Budapest: Attraktor Kiadó.
- Gyöngyösiné Kiss, E.** (szerk.) (1999). *Szondi Lipót*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Gyöngyösiné, Kiss, E.** (1999a). Sorsanalízis és az egzisztencialista filozófiák. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(2):259–264.
- Gyöngyösiné, Kiss, E.** (1999b). Bevezetés Szondi Lipót sorsanalízisébe. In: Gyöngyösiné Kiss, E. (szerk.): *Szondi Lipót* (7–36). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Habermas, J.** (1968). A metapszichológia szcientista önfélreérése. In: Szummer, Cs. – Erős, F. (szerk.): *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről* (91–107). Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1993.

- Hall, C. S.–Lindzey, G.** (1957). Néhány korai énelmélet. In: V. Komlósi Annamária–Nagy János (szerk.): *Énelméletek. Személyiség és egészség* (38–46). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2003.
- Hamvas, B.** (1987). Szellem és egzisztencia (Karl Jaspers filozófiája). In: *Szellem és egzisztencia* (27–85). Pécs: Pannónia Könyvek.
- Hargitai, R.** (2007). Narratíva és személyiség. In: Kiss, E.–Oláh, A. (szerk.): *Vázlatok a személyiségről* (294–307). Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Hargitai, R.** (2008). *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Harmat, P.** (1994). *Freud, Ferenczi és a pszichoanalízis budapesti iskolája*. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Heidegger, M.** (1927). *Lét és idő*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1989.
- Heidegger, M.** (1993). Freudról és a pszichoterápiáról. In: Szummer, Cs.–Erős, F. (szerk.): *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről* (47–63). Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- Hermann, I.** (1930). A tehetség pszichoanalízise. In: *Magyar nyelvű tanulmányok 1911-1933* (85–97). Budapest: Animula Kiadó, 2007.
- Holland, N. M.** (1976). Az irodalmi interpretáció és a pszichoanalízis három fázisa. In: Bókay, A.–Erős, F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (331–342). Budapest: Filum Kiadó, 1998.
- Husserl, E.** (1910-11). *A filozófia, mint szigorú tudomány*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1993.
- Jaspers, K.** (1977). *Filozófiai önéletrajz*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.
- Jaspers, K.** (2008). *Mi az ember?* Budapest: Katalizátor Kiadó.
- Jung, C. G.** (1916). *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1993.

Karterud, S. (1999). Szelfpszichológia és hermeneutika. In: S. Karterud–J. T. Monsen (szerk.): *Szelfpszichológia- a Kohut utáni fejlődés* (165–178). Budapest: Animula Kiadó.

Kaufman, W. (1956): *From Dostoevsky to Sartre*. New York, NY: Meridian Books Inc.

Kierkegaard, S. (1843). *Félelem és reszketés*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.

Kierkegaard, S. (1843). *Az ismétlés*. Szeged: Ictus Kiadó, 1993.

Kierkegaard, S. (1844). *A szorongás fogalma*. Budapest: Göncöl Kiadó, 1993.

Kierkegaard, S. (1849). *A halálos betegség*. Budapest: Göncöl Kiadó, 1993.

Kierkegaard, S. (1994). *Írásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Kiss, E. Cs. (2007). Mélylélektan és emberkép. In: Révész, Gy.–Péley, B. (szerk.): *Autonómia és identitás* (59–69). Pécs: Pannónia Kiadói Alapítvány.

Kőváry, Z. (2014). *Pszichobiográfia: történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Kőváry, Z. (2017). „A létezés lényegét illetően történeti.” Az élettörténeti megközelítés jelentősége a klinikai munkában és a pszichológusok képzésében. *Imágó Budapest*, 6(2), 53–70.

Lejbin, V. M. (1982). *Pszichoanalízis és neofreudizmus*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Lénárd, F. (1947). *A lélektan útjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Löwith, K. (1935). *Nietzsche's Philosophy and the Eternal Recurrence of the Same*. , Berkeley, CA: Berkeley University Press, 1997.

Löwith, K. (1949). *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest: Atlantisz Kiadó, 1996.

Lukács, D. (1996). *Szondi – az ösztönprofiltól az elméletig*. Budapest: Animula Kiadó.

Lukács, D. (2016). *A Szondi-teszt korszerű értelmezése*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Mann, T. (1946). Dosztojevszkij-módjával. In: *Válogatott tanulmányok* (396–386). Budapest: Európa Könyvkiadó, 1963.

Maslow, A. (1968). A csúcselmények, mint akut identitás-élmények, In: *A lét pszichológiája felé* (181–197). Budapest: Ursus Libris, 2003.

McAdams, D. P. (1997). The Conceptual History of Personality Psychology. In: R. Hogan, J. Johnson–S. Briggs, S. (eds.): *Handbook of Personality Psychology* (3–39). San Diego, CA: Academic Press.

Mérei, F. (1974), A Szondi-próba. In: Mérei, F. –Szakács, F.: *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek* (124–138). Budapest: Medicina Kiadó.

Milosz, Cz. (1977). Sesztov, avagy a kétségbeesés tisztasága. In: Sesztov, L.: *Dosztojevszkij és Nietzsche* (333–372). Budapest: Európa Könyvkiadó, 1992.

Moghaddam, F. (2004). From „Psychology in Literature” to „Psychology is Literature”: an Exploration of Boundaries and Relationships. *Theory Psychology*, 14: 505–525.

Monney, E. F. (2011). Erik Erikson: Artist of Moral Development. In: Stewart, J. (ed.): *Kierkegaard's Influence on the Social Sciences* (81–95). New York, NY & London, UK: Routledge.

Mullane, J. (1973). *William James and Phenomenology*. Master's Theses. Paper 2705. http://ecommons.luc.edu/luc_theses/2705 2018 02 03

Nagy, A. (2016). Kierkegaard árnyéka Szondi drama-elméletén. *A filológusi megismerőről. A Peter Szondi Műhely II. Nemzetközi Konferenciája*. A Pannon Egyetem Veszprém 2016. szeptember 28–30.

Narancsik, G. (2018). „Sejtésem élet és halál kérdésében mindig megsegített”. Szondi Lipót egy kiadatlan levele. *Lélekelemzés*, 2018 tavasz (megjelenés alatt).

Nietzsche, F. (1871). *A tragédia születése a zene szelleméből*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986.

Nietzsche, F. (1988). Bálványok alkonya. In: *Bálványok alkonya/Nietzsche kontra Wagner* (5–107). Budapest: Holnap Kiadó, 2004.

- Noszlopi, L.** (1935a). Lélekelemzés és katolikum. In: Székely, B.–Kulcsár, I (szerk.): A pszichoanalízis mellett és ellen. *Az Emberismeret* különszáma, 2/1: 64–67.
- Noszlopi, L.** (1935b). A pszichoanalízis közeledése a keresztény lélektanhoz. *Katolikus Szemle*, 49(3): 129–138.
- Noszlopi, L.** (1947). *Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Noszlopi, L.** (1937). *A világnézetek lélektana*. Budapest: Szent István Társulat, 2012.
- Orange, D.–M., Stolorow, R. D.–Atwood, G. E.** (1998). Hermeneutics, the Instesubjective Perspective and Psychoanalysis. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 46:568–571.
- Paneth, G.** (1985). Gnosztikus és pszichoanalitikus elemek Richard Wagner zenedrámaiban. In: *A labirintus járataiban. Pszichiátria, kultúra, klinikum* (150–176). Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Ricoeur, P.** (2001). A narratív azonosság. In László, J. –Thomka, B. (szerk): *Narratívák 5. A narratív pszichológia* (15–26). Budapest: Kijárat Kiadó.
- Rennie, D. L.** (2007). Methodological Hermeneutics and Humanistic Psychology. *The Humanistic Psychologist*, 35(1):1–14.
- Rudd, A.** (2011). Carl Gustav Jung: a Missed Connection. In: Stewart, J. (ed.): *Kierkegaard's Influence on the Social Sciences* (151–177). New York, NY & London, UK: Routledge.
- Sesztov, L.** (1935). Kierkegaard and Dostoevsky (Instead of a Preface). http://www.angelfire.com/nb/shestov/sk/sk_01.html 2018. 02.03.
- Safranski, R.** (2010). *Romantika. Egy német affér*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Sontag, S.** (1983). *A betegség, mint metafora*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Steinberg, H.–Himmerlich, H.** (2012). Roland Kuhn—100th Birthday of an Innovator of Clinical Psychopharmacology. *Psychopharmacological Bulletin*, 45(1): 48–50.

Stewart, J. (ed.) (2011). *Kierkegaard's Influence on the Social Sciences*. New York, NY & London, UK: Routledge.

Stolorow, R. D. (2011). *World, Affectivity, Trauma. Heidegger and Post-Cartesian Psychoanalysis*. New York: NY & London: UK, Routledge.

Szerb, A. (1980). *A világirodalom története*. Budapest: Megvető Könyvkiadó.

Szondi, L. (1939). *Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből. 1. rész: elmélet és metodika*. Budapest: kiadásért felelős: dr. Szondi Lipót.

Szondi, L. (1943a). *Módszertan és ösztöntan. Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből, I. kötet*. Budapest: Diószegi sokszorosítása.

Szondi, L. (1943b). *Az Én kísérleti elemzése. Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből, III. kötet*. Budapest: Diószegi sokszorosítása.

Szondi, L. (1973-78). *Káin a törvényszegő – Mózes a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1987.

Szondi, L. (1996). *Ember és sors (három tanulmány)*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Szondi, L. (1954). *Ember és sors*. In: *Ember és sors (három tanulmány)* (5–41). Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1996.

Szondi, L. (1955). *A tudattalan nyelvei: a szimptóma, a szimbólum és a választás*. In: *Ember és sors (három tanulmány)* (43–83). Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1996.

Szondi, L. (1963). *Az emberré válás útja*. In: *Ember és sors (három tanulmány)* (85–122.). Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1996.

Szondi, L. (1973). *Sorsanalízis és önvallomás. Thalassa, 2: 5–39*, 1996.

Szondi, L. (1956). *A mélylélektan integrációja*. In: Gyöngyösiné Kiss, E. (szerk.): *Szondi Lipót* (115–137). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.

Szondi, L. (1968). *Szabadság és kényszer az ember sorsában*. In: Gyöngyösiné Kiss, E. (szerk.): *Szondi Lipót* (41–114). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.

Szondi, L. (2007). *A Szondi-teszt. A kísérleti ösztöndiagnosztika tankönyve*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

- Szondi, P.** (1996). *Bevezetés az irodalmi hermeneutikába*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Szondi, P.** (1956). *A modern dráma elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.
- Szummer, Cs.** (2011). A fenomenológia váratlan felbukkanása az ezredforduló megismeréstudományában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 55(2): 139–151.
- Scott, J. G.** (2009). Healing Relationships and the Existential Philosophy of Martin Buber. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 4(11).
- Tobin, S.** (1990). Selfpsychology As a Bridge Between Existential-Humanistic Psychology and Psychoanalysis. *Journal of Humanistic Psychology*, 30(1):14–63.
- Trilling, L.** (1979). Freud és az irodalom. In: *Művészet és neurosis* (85–111). Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Yanchar, S. C.–Hill, J. R.** (2003). What is Psychology About? Toward and Explicit Ontology. *Journal of Humanistic Psychology*, 43(11):11 –32.
- Vajda, M.** (1993). Kierkegaard és Heidegger. In: *A posztmodern Heidegger* (23–38). Budapest: T-Twins Kiadó, Lukács Archívum: Századvég Kiadó.
- Walsh, R. T. G.,–Teo, Th.–Baydala, A.** (2014). *A Critical History and Philosophy of Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Weber, P.** (2005). Alphonse Maeder. In: Mijolla, de A. (ed.): *International Dictionary of Psychoanalysis* (999). Detroit, MI: Thomson Gale.
- Zemplén, Gy.** (1943). *Jellem és sors a modern karakterológiában*. Különlenyomat A Ciszterci Hittudományi Főiskola és a Ciszterci Tanárképző Főiskola 1942-43-as Évkönyvéből, Veszprém.